

אנטישמיות

בין מושג היסטורי לשיח ציבורי

עורכי הכרך

סקוט אורי • גיא מירון

מרכז זלמן שזר
לחקר תולדות העם היהודי
ירושלים

החברה ההיסטורית
הישראלית
ירושלים

ציון

רבעון לחקר תולדות ישראל

שנה פה, א-ד • תש"ף

העורכים: נדב נאמן, ורד נעם, שמואל פיינר, מרים פרנקל

מזכיר המערכת: יחזקאל חובב

התוכן

7	סקוט אורי וגיא מירון: אנטישמיות – הקשר הדיאלקטי בין מושג היסטורי ובין שיח עכשווי
31	דוד אנגל: גלגולי המושג 'אנטישמיות' והשימוש בו כקטגוריה כוללת
שער ראשון: אנטישמיות והיסטוריוגרפיה – היבטים תאורטיים	
59	עמוס מוריס־רייך: היסטוריה ורעש
73	סוזנה השל: לקראת היסטוריוגרפיה ארוטית: חקר הממדים החושיים והרגשיים של האנטישמיות
95	שטפני שילר־שפרינגרום: כאשר שנאות משתלבות: יהודים, מוסלמים, קתולים ונשים
107	אביעד מורנו: חיסול, עקירה, הגירה: הסמנטיקה של ה'עליות' מארצות ערב בשיח האקדמי והציבורי בישראל
שער שני: שנאת היהודים בעידן הקדם־מודרני ו'המשך הארוך'	
129	יאיר פורסטנברג: האם הייתה 'שעת שמד'? דימויים של רדיפת ישראל בספרות חז"ל
151	עדי אופיר וישי רוזן־צבי: היבדלות, ידופוביה והולדת הגוי: על ביצים ותרגולות
177	יובל רוטמן: אנטישמיות נוסח ביזנטיון: יהודים, מוסלמים ואיקונוקלסטים בתרבות הפוליטית הביזנטית
195	צפיר ברזלי: המושג 'אנטישמיות' כקטגוריה לחקר ההיסטוריה של היהודים בימי הביניים
שער שלישי: יחסי יהודים–לא יהודים בעידן המודרני	
211	עפרי אילני: 'העדפה קדחתנית': פילושמיות, אנטי־אנטישמיות ומבקריהן
225	גרשון בקון: שימוש זהיר ב'אנטישמיות' מחוסר ברירה: פולין בין שתי מלחמות העולם כמקרה־מבחן

245	אלי לדרהנדלר: האם למושג 'אנטישמיות' יש תוקף היסטורי-מחקרי לאור המקרה האמריקני?
265	אריה דובנוב: 'ערפל בתעלה – היבשת מנותקת?' אנטישמיות, גאווה ודעה קדומה בבריטניה, 1830–1982
295	דיוויד פלדמן: אנטישמיות ואסלאמופוביה

שער רביעי: חקר האנטישמיות בעקבות השואה

311	חוי דרייפוס: בזכות המושג 'אנטישמיות' בחקר השואה
325	עמוס גולדברג ורוז סגל: 'אנטישמיות' כשאלה בחקר השואה: תגובה למאמרו של דוד אנגל
345	כרמה בן יוחנן: היש אנטישמיות נוצרית? היסטוריה של דיון פנים-קתולי (1965–2000)

שער חמישי: האם נחוץ המושג אנטישמיות?

363	דוד ברגר: גלגולי המושג 'אנטישמיות': תגובה למאמרו של דוד אנגל
375	מוריס קריגל: המילים והדברים: בין תולדות התנועות האנטישמיות לקורות המילה 'אנטישמיות', 1879–1894
391	דן מכמן: שימוש ב'אנטישמיות' כקטגוריה במחקר: תשובה לדוד אנגל
409	דוד אנגל: בשולי הדיון – דברי תגובה

מפתח 427

רשימת המשתתפים 442

הקדמה באנגלית VII

תקצירים באנגלית XI

אנטישמיות – הקשר הדיאלקטי בין מושג היסטורי ובין שיח עכשווי

מאת סקוט אורי וגיא מירון

במאמרו פורץ הדרך המשמש נקודת מוצא לקובץ המאמרים המוגש כאן בוחן דוד אנגל את המושג 'אנטישמיות' שמרבים להשתמש בו, הן בשיח המחקרי הן בציבור הרחב. לדבריו, המושג מצביע הלכה למעשה על מגוון רחב של תופעות היסטוריות, חברתיות ופוליטיות. לדוגמה, האנטישמיות מזוהה עם מתחים ועוינות בין יהודים ובין נוצרים בתקופות מוקדמות, עם עלילות דם נגד קהילות יהודיות בימי הביניים ובעת החדשה המוקדמת, עם צמיחתן של תנועות פוליטיות בעלות גישות אנטי-יהודיות בסוף המאה התשע עשרה, ואף עם הרצח ההמוני של יהודים בידי הנאצים ועוזריהם. כמו כן, המושג גם משמש לתיאור מקרים של דחייה חברתית, לעג או עוינות המופנים כלפי יהודים בידי שכנים או חברים לעבודה, ובזמן האחרון גם כדי לתאר ויכוחים חריפים סביב המדיניות של מדינת ישראל ואפילו על עצם קיומה.¹ יהודה באואר, אחד החוקרים המוערכים ביותר של השואה ושל האנטישמיות בדורות האחרונים, הודה לפני כעשור: 'המושג אנטישמיות, כפי שמבינים רבים מאיתנו, אינו נכון עבור מה שאנו מנסים לתאר או לנתח... הוא יוצר בלבול בעבודות מחקר מפני שהוא מפריע ליצור הבחנות. ובכל זאת כולנו משתמשים בו כי עדיין לא מצאנו טרמינולוגיה נכונה'.²

בעקבות דבריהם של אנגל, באואר ואחרים יש לשאול: האם מושג אחד באמת יכול לתאר כה הרבה תופעות בצורה מדויקת?³ ואולי צודק אנגל בטענתו, שהשימוש הרווח כל כך במושג אנטישמיות בשיח ההיסטוריונים הופך אותו לכלי ריק, המשקף ואף משרת

* Scott Ury, 'Strange Bedfellows? Anti-Semitism, Zionism, and the Fate of "the Jews"', *The American Historical Review*, 123 (2018), pp. 1151–1171
1 ראו מאמרו של דוד אנגל, 'גלגולי המושג "אנטישמיות" והשימוש בו כקטגוריה כוללת', להלן, עמ' 31–55.

2 Yehuda Bauer, 'Problems of Contemporary Antisemitism', *Varieties of Antisemitism: History, Ideology, Discourse*, eds. Murray Baumgarten, Peter Kenez and Bruce Allan Thompson, Newark 2009, p. 315

3 Gavin I. Langmuir, *Toward a Definition of Antisemitism*, ראו: Yehuda Bauer, 'In Search of a Definition of Antisemitism', *Approaches to Antisemitism: Context and Curriculum*, ed. Michael Brown, New York–Jerusalem 1994, pp. 10–23; Kenneth L. Marcus, *The Definition of Anti-Semitism*, New York 2015, pp. 1–55

לא את העבר אלא את ההווה? אם העבר הוא באמת ארץ זרה, האם כולנו בסופו של דבר מעין קולוניאליסטים זמניים, בני ההווה, המשליכים שוב ושוב את דאגותינו, בעיותינו וחלומותינו על עולמות רחוקים שכבר אינם מסוגלים להגיב?

שאלות אלו ושאלות רבות אחרות עומדות במרכזו כרך מיוחד זה של כתב העת 'ציון' המוקדש לחקר 'האנטישמיות'. בהשראת מאמרו של אנגל ומחקרים אחרים שנכתבו בנושא בשנים האחרונות, ביקשנו מחוקרות ומחוקרים המתמחים בנושא בתקופות שונות לדון ביתרונותיו ובחסרונותיו של מושג 'האנטישמיות' ככלי מחקר, ולהציע רעיונות שיעזרו לנו כקהילת חוקרים לפתור את הבעיות המתעוררות כתוצאה מן השימוש הרחב במושג. לשמחנתנו, ההיענות לאתגר הייתה רבה וזכינו למגוון עשיר של מאמרים הדנים בסוגיות מתודולוגיות ובתקופות היסטוריות שונות; מקצת הכותבים התייחסו ישירות למאמרו של אנגל ומקצתם הפליגו למחזות אחרים. הכרך נחתם במאמר תגובה של דוד אנגל.

הכרך נועד אפוא לעורר שיח אקדמי ואינטלקטואלי חדש ומחדש סביב המושג אנטישמיות, השימושים השונים בו בשדה המחקר והשלכותיהם השונות. ברור היה לנו כעורכי הכרך שהחוקרים הרבים שתראו בדרכים שונות לכתיבת הכרך (ובכללם הכותבים, עורכי 'ציון', קוראים חיצוניים רבים שחיוו את דעתם על המאמרים השונים, ואנחנו, העורכים של הכרך) לא יגבשו דעה אחידה בסוגיות הללו. ואף על פי כן, ואולי דווקא בזכות חוסר ההסכמה האינהרנטי, אנו מקווים שאוסף המאמרים יעלה על סדר היום של החוקרים סוגיות יסוד שונות הקשורות לאנטישמיות – תולדותיה, אופייה, ואולי אפילו עתידה. האם, כפי שרוברט ס' ויסטריך וחוקרים אחרים טענו לא פעם, האנטישמיות היא אכן 'השנאה הארוכה ביותר'⁴ אם כן, האם חוקרים כה בולטים וכה משפיעים כמו שמואל אטינגר צדקו בקביעתם שהאנטישמיות היא תופעה ייחודית באופייה ויהיה זה חסר טעם להשוות אותה לסוגים אחרים של שנאה קבוצתית?⁵ ומה לגבי ההשלכות של השימוש הרווח במושג הזה בספרה הציבורית והפוליטית בימינו, וההשפעות החוזרות ואולי הבלתי נמנעות שלו על מחקרים אקדמיים? עד כמה השיח הציבורי בנושא האנטישמיות משפיע על מאמציהם של חוקרים להבין, לחקור ולכתוב על שנאת ישראל בעבר ובהווה?⁶ ולבסוף, כיצד יש להתייחס למטען הרגשי שמרבה ללוות וללבות את המחקר ואת הדיון האקדמי על האנטישמיות? האם – וכיצד – ניתן להפריד בין הפן הטעון והרגשי של הנושא ובין הפן האקדמי (שהוא לכאורה נטול פניות) כאשר ניגשים לחקור את האנטישמיות, שמעסיקה אותנו הן כתופעה היסטורית, הן כסוגיה עכשווית, הן כנושא אישי.

הכרך שלפנינו מצטרף לדיון רחב שמתפתח בשנים האחרונות בארץ ובעולם סביב חקר האנטישמיות. בסתיו 2018 ערך ההיסטוריון של הרעיונות ג'ונתן ג'ודייקן (Jonathan

Robert S. Wistrich, *Anti-Semitism: The Longest Hatred*, London 1992 4

שמואל אטינגר, 'שנאת ישראל בריצפות ההיסטורית', שנאת ישראל לדורותיה: קובץ מאמרים, בעריכת שמואל אלמוג, ירושלים תש"ם, עמ' 11–17. לפירוט עמדה זו ראו: שמואל אטינגר, 'שורשי האנטישמיות בעת-החדשה', האנטישמיות בעת-החדשה, תל אביב תשל"ט, עמ' 1–27.

אורי (לעיל, הערת הפתיחה). 6

Judaken (The American Historical Review) דיון מיוחד בכתב העת האמריקני המוביל בנושא 'Rethinking Antisemitism'⁷. במאמר המבוא המקיף שלו טען ג'ודייקן, שבניגוד לתחומי מחקר מקבילים, כמו חקר הגזענות וחקר המגדר, חוקרי האנטישמיות נוטים, לפחות בדורות האחרונים, לקבל את מצב המחקר הקיים וממעטים לשאול שאלות ביקורתיות על ההיסטוריה, השימוש וההשלכות של הנושא.⁸ הכרך המיוחד של ג'ודייקן ערך כולל עוד שבעה מאמרים, פרי עטם של חוקרים מארצות הברית, ממערב אירופה וממרכזה, ואף מישראל, על שאלות יסודיות הניצבות לפתחו של חקר האנטישמיות בימינו. דיוויד פלדמן מלונדון, לדוגמה, המשיך את הקו של אנגל בניתוח אלגנטי שבו תיאר את השינוי שחל בהגדרות ובהבנות של ה'אנטישמיות' בחברה האנגלית במהלך השנים. שטפני שילר-שפרנינגורום מברלין טענה שלמגדר יש מה להוסיף לחקר האנטישמיות ועל כן רצוי לחקור את שתי התופעות באותה מסגרת אקדמית ולא להפריד ביניהן.⁹ סקוט אורי מתל-אביב (אחד מעורכי הכרך הזה של 'ציון' ומחברי מאמר המבוא הנוכחי) שרטט את ההתפתחות שחלה בתפיסות ובמחקר על האנטישמיות מפינסקר והרצל בסוף המאה התשע עשרה ועד לאטינגר ולוויסטריך בשלהי המאה העשרים ובתחילת המאה העשרים ואחת.¹⁰ המשתתפים בדיון ב-AHR לא הגיעו אמנם להסכמה לגבי השאלות הקשות שעלו ביחס לפירוש מושג האנטישמיות, אך כולם הסכימו שיש צורך בדיון ביקורתי בשאלות המרכזיות של הנושא כדי להעשיר את שדה המחקר, שיש לו חשיבות להבנת ההיסטוריה היהודית והלא יהודית גם יחד.

עמדה זו נובעת בעיקר מחוסר שביעות רצון של מקצת החוקרים ממצב המחקר, ומן ההרגשה שחקר האנטישמיות התקבע בדורות האחרונים סביב כמה הנחות יסוד.¹¹ אכן, חוקר בולט של ימי הביניים, דוד נירנברג משיקגו, מזהיר בספרו *Anti-Judaism: The Western Tradition*, כי 'היסטוריה יכולה להפוך בקלות לבלתי רפלקטיבית, לפתולוגית ולמונעת ביקורת במקום לעודד אותה'.¹² ולמרות המחקר הרב בנושא, דומה שבשני הדורות האחרונים התפתחה אסכולה דומיננטית בחקר האנטישמיות שהגיע הזמן לבחון אותה ולבקר את הנחות היסוד העיקריות שעליהן היא עומדת.¹³ תקוותנו היא שביקורת

Jonathan Judaken (guest editor), 'AHR Roundtable: Rethinking Antisemitism', *The American Historical Review*, 123, 4 (2018), pp. 1122–1245 7

Jonathan Judaken, 'Introduction', *ibid.*, pp. 1122–1138 8

David Feldman, 'Toward a History of the Term "Anti-Semitism"', *ibid.*, pp. 1139–1150; 9

Stefanie Schüler-Springorum, 'Gender and the Politics of Anti-Semitism', *ibid.*, pp. 1210–1222

אורי (לעיל, הערת הפתיחה). 10

ראו את הערותיו של ג'ודייקן (לעיל, הערה 8), עמ' 1122–1123. 11

David Nirenberg, *Anti-Judaism: The Western Tradition*, New York 2013, p. 11 12

Maurice Samuels et al., 'Anti-Judaism: The Western Tradition', *Jewish History*, 28 (2014), pp. 187–213 by David Nirenberg, 13

לסקירה מקיפה לגבי תחום המחקר, ראו ברשימה הביבליוגרפית המוערת שהכין ג'ודייקן בשנת

של כמה מהנחות היסוד שעליהן מתבסס חקר האנטישמיות בעשורים האחרונים רק תחזק תחום מחקרי זה.

הנחת היסוד הראשונה של האסכולה הדומיננטית היא עצם קיומה של ההיסטוריה הארוכה של האנטישמיות, היוצרת קו היסטורי ממושך מן העת העתיקה ועד ימינו.¹⁴ הנחה זו נכרכת בעשורים האחרונים בהנחה רווחת נוספת, הרואה בשואה לא רק שיא (או שפל) של תולדות האנטישמיות אלא גם תוצאה כמעט בלתי נמנעת של אלפי שנות שואה אנטי-יהודית. מקומה המרכזי של השואה בהיסטוריה של האנטישמיות מוביל להנחת היסוד השלישית באסכולה הדומיננטית, המובעת לפעמים במודע ולפעמים באופן לא מודע, שהאנטישמיות לא רק שונה מסוגים אחרים של שואה קבוצתית ושל גזענות, אלא שבגלל השוני המהותי הזה אין טעם (ואפילו אסור) לחקור אותן באותה מסגרת מחקרית. לדעת בעלי העמדה הזאת, בהיותה תופעה נפרדת במהותה יש לה לאנטישמיות היסטוריה, גורמים והסברים מיוחדים לה. ההנחה הרביעית בגישה הדומיננטית היא הופעתה ועלייתה של 'האנטישמיות החדשה' – כפי שהיא נקראת כבר יותר מארבעים שנה. היא ממוקדת בסוגיות הנוגעות למדיניותה, לאופייה ולעיתים אף לעצם קיומה של מדינת ישראל כ'מדינה יהודית'. להנחות אלה יש להוסיף מאפיין נוסף של חקר האנטישמיות הדורש חשיבה מיוחדת: הרובד הרגשי, שמרבה לאפיין את הכתיבה ואת הדיונים בנושא. גם כאן, מעט מאוד נכתב על הרגשות העזים שהנושא מעלה, המשפיעים על חוקרים רבים העוסקים בנושא.

מצד אחד, ההנחות הללו מאפיינות חלק ניכר מן השיח המחקרי על האנטישמיות והצליחו לכונן גישה דומיננטית שהשפעתה מורגשת במחקרים, בכנסים, במאמרים ובספרים. מצד שני, כינון, גיבוש וקביעה של תחום המחקר מצביעים גם על מידה מסוימת של שמרנות ואף של סכנה לקיפאון מחקרי. הקריאה שלנו כעורכי הכרך היא אפוא לחדש את הדיון הביקורתי. יש לציין כי כותרת המשנה של מאמר זה, 'הקשר הדיאלקטי בין מושג היסטורי ובין שיח עכשווי', מצביעה על תפקידה הכפול של האנטישמיות – הן כמושא למחקר אקדמי הן כבסיס לדיונים עכשוויים בחברה ובפוליטיקה, בישראל, בין היהודים ואף בעולם כולו. זהו אולי מאפיין מרכזי נוסף של חקר האנטישמיות בדורות האחרונים: המתח המתמיד ואולי האינהרנטי בין מחקר אקדמי ובין העולם הפוליטי, ועל כן כל חוקר וחוקרת חייבים לעצב לעצמם את דרכם בבואם להתמודד עם המתח הזה.

א. חמש סוגיות, שתי אסכולות וכמה שאלות פתוחות

לפני דור או שניים, בצל מלחמת העולם השנייה וזוועות השואה ובמהלך המלחמה הקרה, התנהלו ויכוחים סוערים באקדמיה האמריקנית והישראלית לגבי הקשר בין האנטישמיות

2015 על 'אנטישמיות מודרנית' בעבור: <https://tinyurl.com/s4u4ph2> Oxford Bibliographies On-Line:

14 ראו בנושא זה את הערותיו של נירנברג (לעיל, הערה 12), עמ' 7, 11, 85, 91, 459, 463.

בעת החדשה המאוחרת ובין שנאת ישראל בתקופות קודמות.¹⁵ במרכז הוויכוח עמדה שאלת ההמשכיות ההיסטורית של האנטישמיות מול משקלן של נסיבות היסטוריות משתנות בעת החדשה, ובמיוחד: האם יש לאנטישמיות היסטוריה ארוכה ואוטונומית משלה? האסכולה המודרניסטית דאו הדגישה את ההבדלים הניכרים בין אנטישמיות גזענית בתקופה המודרנית ובין שנאת ישראל המסורתית, שסבבה בעיקר סביב פולמוסים דתיים ארוכי טווח. חנה ארנדט, שציידה באסכולה המודרניסטית בחקר האנטישמיות, התנגדה בתוקף לעמדה שיש לאנטישמיות היסטוריה ארוכה, עצמאית וממושכת. במסה הבולטת והמשפיעה שלה משנת 1951 'יסודות הטוטליטריות', שחלקה הראשון יוחד לאנטישמיות, לא הסתירה ארנדט את עמדתה שהגישה 'הנצחית' לגבי אנטישמיות 'מופרכת':

התפיסה בדבר הרצף הקבוע של רדיפות, גירושים ומעשי טבח מאז שלהי האימפריה הרומית דרך ימי הביניים, העידן המודרני ועד לעצם הימים האלה, שהועצמה מכוח הרעיון כי האנטישמיות המודרנית אינה אלא גירסה מחולגת של אמונות טפלות פופולריות שהן מורשת ימי הביניים, היא מופרכת לא פחות (אם כי פחות ערמומית, כמובן) מן התפיסה האנטישמית התואמת בדבר אגודת סתרים יהודית ששלטה בעולם, או שאפה לשלוט בו, מאז העת העתיקה.¹⁶

שולמית וולקוב, שהשמיעה את אחד הקולות הבולטים בחקר האנטישמיות באקדמיה הישראלית מאז שנות השבעים של המאה העשרים, קיבלה את עמדתה של ארנדט כלפי הגישות המקשרות בין שנאת ישראל ה'מסורתית' לאנטישמיות ה'מודרנית'. עם זאת, היא מתחה עליה ביקורת משום ש'אינה מותחת קו ברור [המבחין] בין זו האחרונה (=האנטישמיות המודרנית של המאה התשע עשרה) לבין האנטישמיות של הנאצים'.¹⁷ וולקוב, שהציגה את הנסיבות להופעתה של האנטישמיות המודרנית בתקופת הקיסרות הגרמנית כ'קוד תרבותי', המושתת על הנסיבות ההיסטוריות הספציפיות של התרבות הפוליטית בת הזמן, ריככה אמנם בשלב מאוחר יותר את הבחנתה החדה בין האנטישמיות הגרמנית של המאה התשע עשרה לזו הנאצית. ואולם, דומה שעמדתה הבסיסית נגד הצגתו של רצף לינארי בתולדות האנטישמיות נותרה על כנה.¹⁸ למרות ההשפעה הרבה של ארנדט, וולקוב וחוקרים אחרים בשדות המחקר, דומה

15 ראו ספריו של יעקב כ"ץ: שנאת ישראל: משנאת הדת לשלילת הגזע, תל-אביב 1979; הנ"ל, בין יהודים לגויים: יחס היהודים לשכניהם בימי הביניים ובתחילת הזמן החדש, ירושלים תשכ"א.

16 חנה ארנדט, יסודות הטוטליטריות, תל אביב 2010, עמ' 43.

17 שולמית וולקוב, 'המילה הכתובה והמילה המדוברת: על שבר והמשכיות בתולדות האנטישמיות בגרמניה', האנטישמיות הגרמנית הערכה מחדש, בעריכת יעקב ברוט ועודד היילברונר, תל אביב תש"ס, עמ' 31.

18 על תזת הקוד התרבותי ראו: הנ"ל, במעגל המכושף: יהודים, אנטישמים וגרמנים אחרים, תל אביב תשס"ב, עמ' 75–149. על עמדתה החדשה של וולקוב בנושא המשכיות בין האנטישמיות ברייך השני לתקופה הנאצית ראו: הנ"ל, 'תנועה במעגל: חקר האנטישמיות משמואל אטינגר וחזרה', ציון, עו (תשע"א), עמ' 369–379.

שחוקרים רבים המתרכזים בחקר ההיסטוריה של האנטישמיות בדורות האחרונים מקבלים את הגישה שיש לאנטישמיות היסטוריה ארוכה וממושכת משלה. זוהי למשל גישתו של רוברט ס' ויסטריך, המנהל של המרכז לחקר האנטישמיות על-שם וידל ששון באוניברסיטה העברית בירושלים. ויסטריך, שהלך לעולמו לפני מספר שנים, כתב ספרים ומאמרים רבים על הנושא והפך דמות מרכזית בחקר האנטישמיות.¹⁹ עמדתו כפי שעולה מספריו האחרונים היא שהאנטישמיות בעת החדשה היא המשך ישיר של ביטויים ותופעות מתקופות קודמות. הוא הצהיר על כך בספר עב-כרס שהופיע בשנת 2010: *A Lethal Obsession: Anti-Semitism from Antiquity to Global Jihad*. וכך כתב:

לא הייתה שנאה יותר עיקשת וממושכת בציוויליזציה המערבית מזו שכוונה נגד היהודים. אף על פי שהצורות והעיתוי של התפרצויות של רדיפות אנטי-יהודיות בתקופות שונות היו אמנם מגוונים, הדפוסים הבסיסיים של הדעות הקדומות נותרו עקביים בצורה יוצא דופן... העיקשות, משך הזמן הארוך והכוח המיתי של השנאה הקבוצתית הזאת הפכו אותה לברומטר רגיש במיוחד למתחים ועימותים בתוך התרבות האירופית הנוצרית שבה התפתחה.²⁰

גישתו זו של ויסטריך לגבי ההיסטוריה הארוכה והממושכת של האנטישמיות הפכה על פי התרשמותנו לגישה המקובלת על דעת חוקרים רבים העוסקים בחקר האנטישמיות, כמו אנטוני ג'וליס מלונדון, אלוין רוזנפלד מאינדיאנה וחוקרים רבים אחרים.²¹ וכך,

19 על מעמדו המרכזי של ויסטריך, ראו למשל: Michael Berkowitz, 'Robert S. Wistrich and European Jewish History: Straddling the Public and Scholarly Spheres', *Journal of Modern History*, 70, 1 (1998), pp. 119–136; Frederick Krantz, 'Antisemitism (New and Old), Islamist Judeophobia, and the Defense of Israel: Remembering and Using the Work of Robert Solomon Wistrich', *Antisemitism Studies*, 2, 1 (2018), pp. 109–146; Alvin H. Rosenfeld, 'The Longest Hatred Renewed: A Tribute to Robert Wistrich', *ibid.*, 1, 1 (2017), pp. 116–129, esp. p. 119: 'His numerous writings over the past 25 years map the changing shapes of what he famously called "the longest hatred" from its origins until today, where, as he correctly perceived, such hostile passions fuel much of the animus that calls itself "anti-Zionism"'

20 Robert S. Wistrich, *A Lethal Obsession: Antisemitism from Antiquity to the Global Jihad*, New York 2010, p. 79. עמ' 14, 16, 62, 77–76, 82.

21 ראו לדוגמה: Anthony Julius, *Trials of the Diaspora: A History of Anti-Semitism in England*, Oxford 2010, esp. pp. xxiv, 8, 97, 357, 359, 441, 483, 538, 583; Dina Porat, 'The International Working Definition of Antisemitism and Its Detractors', *Israel Journal of Foreign Affairs*, 5, 3 (2011), pp. 93–101, esp. pp. 93–94, 99–100; Alvin H. Rosenfeld, *Deciphering the New Antisemitism*, Bloomington 2015; idem, 'Introduction', *Resurgent Antisemitism: Global Perspectives*, ed. Alvin H. Rosenfeld, Bloomington 2013, pp. 1–7, esp. p. 6; idem, 'The End of the Holocaust and the Beginnings of a New Antisemitism', *ibid.*, pp. 521–533, esp. pp. 525, 528, 529; Pierre-André Taguieff, *Une France antijuive? Regards sur la nouvelle configuration*

חרף הביקורת הנשמעת מדי פעם בפעם על כתביו הפולמוסיים, ספריו הרבים ופעילותו הנמרצת בירושלים, הם השפיעו לא מעט על חקר האנטישמיות, ועם השנים הפכה הגישה המדברת על המשכיות היסטורית ארוכת טווח של האנטישמיות לגישה השלטת. הדגש על ההיסטוריה הארוכה והעצמאית של האנטישמיות ממלא תפקיד מרכזי בהנחה השנייה, בדבר הקשר העמוק בין השואה לאנטישמיות. בעקבות אירועי מלחמת העולם השנייה החלו חוקרים רבים לראות את ההיסטוריה של האנטישמיות בצורה שונה מבעבר ולהדגיש את הקשר בין שתי התופעות השונות – תולדות האנטישמיות והשואה.²² חלקים מן הפולמוס בין ההיסטוריונים ה'פונקציונליסטים' ל'אינטנציונליסטים' של השואה נבעו מן הדגש על מקומה של האנטישמיות בביצועו של הפתרון הסופי.²³ כתוצאה מכך (ומסיבות אחרות), יותר ויותר חוקרים החלו לראות באנטישמיות תופעה היסטורית או חברתית שהגיעה לשיאה בשואה.²⁴ עם זאת, למרות המקום הברור של האנטישמיות באירועי השואה, קיימות הערכות שונות בין החוקרים אם שנאת היהודים הייתה הגורם המרכזי שהביא להשמדתם של רוב יהודי אירופה בין השנים 1939–1945. יש הגורסים שצריך לחפש את ההסברים להשמדה בהקשרים מקומיים וקצרי טווח יותר ולהיעזר בהמשגות היסטוריות אחרות.²⁵ בין כך ובין כך חשוב לדעתנו שחוקרים יבחנו מחדש את מקומה של השואה בהבניית נרטיב כזה או אחר של תולדות האנטישמיות.

תפיסת ההיסטוריה הארוכה של האנטישמיות והטלאולוגיה ההיסטורית הקושרת בין

judéophobe: antisionisme, propalestinisme, Islamisme, Paris 2015; idem, *La nouvelle judéophobie*, Paris 2002; Michel Wieviorka, *The Lure of Anti-Semitism: Hatred of Jews in Present-Day France*, translated by Kristin Couper Lobel and Anna Declercq, Leiden 2007. לדיון רחב יותר בנושא ראו: מרקוס (לעיל, הערה 3), עמ' 85–105.

22 לדיון בנושא ראו: Doris L. Bergen, 'Antisemitism in the Nazi Era', *Antisemitism: A History*, eds. Albert S. Lindemann and Richard S. Levy, New York 2010, pp. 196–211

23 בשנות השבעים והשמונים של המאה העשרים התאפיין חקר השואה במחלוקת בין הגישה האינטנציונליסטית, שגרסה שהיטלר והמשטר הנאצי תכננו לכל אורך הדרך את השמדת היהודים, לגישה הפונקציונליסטית, שגרסה כי מדיניות ההשמדה התפתחה כתוצאה מתהליכים ונסיבות שהתרחשו תוך כדי מלחמת העולם השנייה והביאו להסלמה גוברת.

24 ראו לדוגמה: Robert S. Wistrich, *Laboratory for World Destruction: Germans and Jews in Central Europe*, Lincoln, NE 2007. לסקירת הפולמוס בין האינטנציונליסטים לפונקציונליסטים בראשיתו בחקר השואה בגרמניה ראו: אוטו דב קולקה, 'זרמים ומגמות בהיסטוריוגרפיה הגרמנית על הנאציונל-סוציאליזם ו"השאלה היהודית" (1924–1982)', השואה בהיסטוריוגרפיה, בעריכת ישראל גוטמן וגדעון גריף, ירושלים תשמ"ז, עמ' 15–21. כדוגמה לגישה האינטנציונליסטית ראו: אברהרד יקל, היטלר: השקפת עולמו והותמו בהיסטוריה, תל אביב תש"ן. ביטוי מובהק לגישה זו עלה לאחר מכן אצל דניאל יונה גולדהאגן, תליינים מרצון בשירות היטלר: גרמנים רגילים והשואה, תל אביב 1996. כדוגמאות לגישה הפונקציונליסטית ראו: Karl Schleunes, *The Twisted Road to Auschwitz: Nazi Policy Toward German Jews, 1933–1939*, Urbana 1970; Hans Mommsen, *From Weimar to Auschwitz*, Princeton, NJ 1991

25 ראו, לדוגמה, ספרו של רו סגל: Raz Segal, *Genocide in the Carpathians: War, Social Breakdown, and Mass Violence, 1914–1945*, Stanford 2016, pp. 11–13, 116–117

ההיסטוריה של האנטישמיות ובין אירועי השואה מובילות להנחה השלישית, בדבר ייחודה של האנטישמיות כתופעה היסטורית, וההתנגדות למאמצים להשוות בין האנטישמיות ובין סוגים שונים של גזענות ושנאה קבוצתית. גם בהיבט הזה תחום המחקר הנדון נראה בימינו שונה לחלוטין מכפי שנראה במחקרים בולטים ומשפיעים שנכתבו בארצות הברית ובמקומות אחרים בעידן הפוסט-מלחמתי. מיד אחרי מלחמת העולם השנייה יזם הוועד היהודי האמריקני (The American Jewish Committee) מפעל מחקר פורץ דרך שנועד להבין את זוועות המלחמה ולברר אילו כוחות הובילו לעלייתה של המפלגה הנאצית, וכן מה היה כוחה של האנטישמיות בפרט ושל הגזענות בכלל. תחת הכותרת הכללית *Studies in Prejudice* כתבו חוקרים בולטים, ובהם תיאודור אדורנו, ברונו בטלהיים ומקס הורקהיימר, סדרה של ספרים משפיעים, שהדגישו שוב ושוב את ההיבטים הכלליים ואולי אף האוניברסליים של שנאה קבוצתית.²⁶ בסדרת הספרים הזאת, שהושפעה אף היא מסדר היום הפוליטי של הוועד היהודי האמריקני דאז ושל כמה מן המשתתפים במפעל, נחקרה האנטישמיות כביטוי לתופעה סוציולוגית או היסטורית כללית ולא כתופעה ייחודית במסגרת תולדות ישראל.

שמואל אטינגר, ההיסטוריון הבולט של יהודי מזרח אירופה ושל האנטישמיות, ודמות מרכזית באקדמיה ובשיח הציבורי בישראל במהלך שנות השישים, השבעים והשמנים של המאה העשרים, התנגד בתוקף לגישה זו. במאמרים שונים מתח אטינגר ביקורת חריפה על החוקרים (היהודים) בארצות הברית ובמקומות אחרים שנקטו גישה כללית או אוניברסלית בחקר האנטישמיות. וכך כתב עליהם בקובץ 'שנאת ישראל': 'תחת רושם השואה נתרבו הנסינות של פסיכולוגים, סוציולוגים והיסטוריונים לראת את שנאת-ישראל כתופעה בעלת משמעות כוללת, ואצל אחדים מן החוקרים אף כבעלת משמעות אוניברסלית'.²⁷ אחרי סקירה קצרה של מחקריהם של ארנדט, אדורנו ואחרים, קבע אטינגר בנחרצות: 'הסברים אלה, על אף חשיבות המחקרים שעליהם התבססו, מחטיאים את המטרה'.²⁸ לפי אטינגר, הנסינות השונים להשוות את האנטישמיות לסוגים אחרים של שנאה קבוצתית או של גזענות, ולחקור אותה באותה מסגרת מחקרית, לא רק מועדים לכישלון אלא גם מוטעים מיסודם. ברוח עמדתה של האסכולה הירושלמית בחקר ההיסטוריה היהודית, התנגד אטינגר בתוקף לגישות שראו באנטישמיות תופעה אוניברסלית כללית והפכו את 'היהודים ליסוד שולי ואפילו מקרי'.²⁹ וכך כתב:

- 26 T.W. Adorno et al., *The Authoritarian Personality*, New York 1950; ראו כדוגמה: Leo Lowenthal and Norbert Guterman, *Prophets of Deceit: A Study of the Techniques of the American Agitator*, New York 1949. החוקר ג'ק ג'ייקובס מתאר את הסדרה בצורה מפורטת בספרו: Jack Jacobs, *The Frankfurt School, Jewish Lives, and Antisemitism*, New York 2015, pp. 82–102
- 27 אטינגר, שנאת ישראל (לעיל, הערה 5), עמ' 11.
- 28 אטינגר, שם, עמ' 17.
- 29 David N. Myers, *Re-Inventing the Jewish Past: European Jewish Intellectuals and the Zionist Return to History*, New York 1995

הסברים מסוג זה עוסקים אך מעט בשאלת אופיים הספציפי של היהודים כקבוצה או אפילו בשאלת מעמדם של היהודים בחברה הסובבת, ועיקר תשומת-ליבם נתונה למבנה הנפשי, החברתי או הפוליטי של עמי הרוב, אשר בתוכם נמצאים היהודים. דומה שהסברים מסוג זה הופכים מלכתחילה את היהודים ליסוד שולי ואפילו מקרי, והבעיה העומדת בפניהם היא כיצד להסביר תופעה זו בחיי האומות יותר מאשר לבחון אותה כגורם בתולדות ישראל.³⁰

כאן ובמקומות אחרים הדגיש אטינגר במיוחד את הקשר בין הרצף ההיסטורי של האנטישמיות ובין ייחודיותה כתופעה היסטורית, חברתית ופוליטית. 'כידוע, אין מחסור בקבוצות-מיעוט בכל חברה, כשם שאין מחסור במתיחויות ובשנאה בין קבוצות-רוב וקבוצת מיעוט בכל מקום, אך אין אלה מתפתחות לתופעה רציפה, כדוגמת שנאת-ישראל לדורותיה'.³¹

למרות הוויכוחים הקשים בין נציגי האסכולה הייחודית ובין תומכי האסכולה ההשוואתית, דומה כי התמיכה בגישתו של אטינגר התחזקה במהלך הדורות האחרונים, ויותר ויותר חוקרים רואים באנטישמיות תופעה חברתית ובעיה מחקרית ייחודית, השייכת יותר לחקר מדעי היהדות ולהיסטוריה של עם ישראל מאשר לתחומים מקבילים, כמו סוציולוגיה, פסיכולוגיה, מדעי המדינה או חקר הגזענות. ההפרדה ההולכת וגוברת בין חקר האנטישמיות לחקר הגזענות צמחה על רקע התגבשותם והתחזקותם של חקר הגזענות וחקר לימודי גזע בעולם האקדמי האמריקני כתחומים עצמאיים במהלך שנות השבעים והשמונים של המאה העשרים, במקביל לעיסוק פוחת והולך של חוקרי הגזענות בנושא האנטישמיות במהלך השנים.

גם התעצמותו של מחקר תולדות ישראל בארץ ומהוצה לה כתחום עצמאי, באותן השנים בערך, תרמה להפרדה ההולכת וגוברת בין שני התחומים. במסגרת תהליכים אלה הוקמו מרכזים שונים לחקר האנטישמיות באוניברסיטה העברית בירושלים, באוניברסיטה הטכנית בברלין ובאוניברסיטת תל-אביב, ובשנים האחרונות גם באוניברסיטת לונדון, באוניברסיטת ייל, באוניברסיטת אינדיאנה ואף בוויניפג שבקנדה. כולם, חוץ ממכון רוט באוניברסיטת תל-אביב, מוקדשים לחקר האנטישמיות כתופעה היסטורית וחברתית עצמאית.

בנוסף למכוני מחקר אלה החלו להופיע בשנים האחרונות כמה סדרות של ספרים וכן כתיבי עת אקדמיים המוקדשים במפורש לחקר האנטישמיות בלבד. באוניברסיטת אינדיאנה מופיעה סדרת ספרים תחת הכותרת *Studies in Antisemitism*, הקשורה למכון לחקר האנטישמיות בימינו באותה אוניברסיטה, בהנהלת אלווין רוזנפלד. סדרה מקבילה, באותו שם, יוצאת לאור מטעם אוניברסיטת נברסקה בשיתוף עם מרכז וידל ששון לחקר האנטישמיות באוניברסיטה העברית בירושלים. נציין גם כתב עת חדש יחסית, המופיע

30 אטינגר, שנאת ישראל (לעיל, הערה 5), עמ' 17.

31 שם, שם.

במכון מחקר בוויניפג, ושמו *Antisemitism Studies*.³² וכך, בניגוד לסדרת הספרים היוקרתית והמשפיעה *Studies in Prejudice*, שהקים הוועד היהודי האמריקני מיד אחרי מלחמת העולם השנייה כדי לחקור דעות קדומות וגזענות כתופעות חברתיות כלליות, המפעלים האקדמיים הנזכרים מוקדשים כמעט ללא יוצא מן הכלל לחקר האנטישמיות כתחום מחקר נפרד ואולי אף אוטונומי.³³ באתר האינטרנט של כתב העת *Antisemitism Studies* נאמר, שהוא 'משמש במה מובילה לחקר התופעה בת אלפי השנים של האנטישמיות, בגילויה בעבר ובהווה כאחד'.³⁴

הן מכוני המחקר הן סדרות הספרים וכתבי העת הללו פועלים אפוא על פי התפיסה שהאנטישמיות היא תופעה היסטורית ייחודית, הדורשת מחקר ומסגרות פרסום עצמאיים. וכך, מקומם הבולט והמשפיע של מכוני המחקר והפרסומים האקדמיים הביא לכך שהחוקרים המובילים את המוסדות הללו או אלה המושפעים מהם הוכנסו (לעיתים בלי ברירה) למסגרות אקדמיות המדגישות את הייחודיות של האנטישמיות כנקודת מוצא לדיון בה. לכן, אפילו מי שרוצה לחקור אנטישמיות כחלק משיח אקדמי רחב או מתוך השוואה לסוגים שונים של שנאה קבוצתית או של גזענות יתקשה ליטול חלק בשיח השולט בתחום מחקר זה ולהשפיע עליו.³⁵

זאת ועוד, הדיונים על ייחודה של האנטישמיות מושפעים גם מדיונים מקבילים לגבי הייחוד של השואה כתופעה היסטורית, ולגבי היתרונות והחסרונות שבהשוואה בין השואה ובין מקרים אחרים של רצח עם.³⁶ וכך, מאבקו הנמרץ של אטינגר למען ההפרדה בין חקר האנטישמיות ובין מחקר של שנאה קבוצתית אחרת הפך במהלך השנים מפולמוס

32 ראו: <https://tinyurl.com/ybzvmrwj>; <https://tinyurl.com/s7rto4n>; <https://tinyurl.com/s5wteek>. יש לציין שלפני כמה שנים הוקמה סדרה מקבילה מטעם המו"ל הבריטי Palgrave-Macmillan, והיא מנהלת בידי דיוויד פלדמן ממכון פירס לחקר האנטישמיות בברקב, לונדון. בניגוד למפעלים אחרים, הסדרה מוקדשת לנושא: 'Palgrave Critical Studies of Antisemitism and Racism'. מכיוון שהסדרה די חדשה, קשה לדעת אם היא תקיים את ההבטחה ואכן תפרסם מחקרים אקדמיים שישוו בין אנטישמיות ובין סוגים אחרים של גזענות, או לפחות תקים במה אקדמית למחקר של חשיבה השוואתית. ראו: 'Importantly, it [the series] will also explore the connections between antisemitism and other exclusionary visions of society. The series will explore the relationship between antisemitism and other racisms as well as between antisemitism and forms of discrimination and prejudice articulated in terms of gender and sexuality' (<https://www.palgrave.com/gp/series/15437>)

33 Max Horkheimer and Samuel H. Flowerman, 'Foreword to Studies in Prejudice', *The Authoritarian Personality* (above, n. 26), p. v

34 ראו: <http://www.antisemitismstudies.com/index.html>

35 יש לציין שאף מכון רוט באוניברסיטת תל אביב, שאמור לחקור גם אנטישמיות וגם גזענות, מתקשה לנהל את המחקר בשני המישורים באופן שווה או משולב.

36 Omer Bartov, 'Genocide and the Holocaust: Arguments over History and Politics', *Lessons and Legacies* (2014), pp. 5–28; Donald Bloxham, 'Comparison and Contextualization in the Study of the Holocaust', *Dapim: Studies on the Holocaust*, 25 (2011), pp. 321–330; A. Dirk Moses, 'Conceptual Blockages and Definitional

אקדמי לגישה מחקרית מקובלת, ומכוני המחקר והפרסומים ההולכים בדרך זו משפיעים על עמדותיהם ומחקריהם של חוקרים רבים. לשיח האקדמי על חקר האנטישמיות בדורנו יש אפוא כללים הרבה יותר ברורים מאשר לפני כחמישים שנה, אבל לכל סיפור הצלחה יש מחיר.

כדמות בולטת בנוף הירושלמי, אטינגר היה מוכר הן כחוקר הן כאינטלקטואל ואיש ציבור. לא במקרה הביוגרפיה שלו, שכתב תלמידו לשעבר יעקב ברנאי, נקראת 'שמואל אטינגר: היסטוריון, מורה ואיש ציבור'.³⁷ כמו מורו הדגול בן-ציון דינור, שכיהן כשר החינוך במדינת ישראל בין השנים 1951–1955 ויזם בשנת 1953 את 'חוק זכרון השואה והגבורה – יד ושם', ואולי אפילו בהשראתו, אטינגר לא הכחיש את הקשר ההדוק בין ההיסטוריה היהודית ובין החברה היהודית בישראל ובעולם. לכן, אחד התחומים שחקר במהלך השנים היה יהודי ברית המועצות והתמודדות עם אנטישמיות.

כניסתו של אטינגר לתחום הפוליטי והקשר שיצר בין חקר האנטישמיות ובין המאבק נגדה במישור הבין-לאומי מובילים לנקודה הרביעית שסביבה נבנה ומוגדר חקר האנטישמיות בימינו: הקשר בין המחקר האקדמי ובין נושאים עכשוויים ופוליטיים. גם כאן, מפעלו של אטינגר מצביע על התפתחותו של תחום המחקר כולו. וכך, אם אטינגר חקר את האנטישמיות במזרח אירופה ובברית המועצות במקביל למאבק באנטישמיות בשיא המלחמה הקרה, הרי שבעשורים האחרונים ניכרת נטייה גוברת לחקור את מה שנקרא 'האנטישמיות החדשה', ובמיוחד את המקום של הסכסוך הישראלי-הפלסטיני, בדיונים על האנטישמיות.³⁸ כתגובה למגמה הזאת, חוקרים ואינטלקטואלים רבים בצד השני של המתרס קוראים להפריד בין המשקעים ההיסטוריים של האנטישמיות לבין הוויכוחים ביחס למדינת ישראל בכלל והסכסוך הישראלי-הפלסטיני בפרט; אכן, גם קריאות אלה אינן נטולות הקשר פוליטי.

ואף שניתן להביא דוגמאות רבות לתהליך הנזכר, נחזור שוב למפעל העצום ורב ההשפעה של רוברט ויסטריך כדי להדגיש עד כמה עולם המחקר והעולם הפוליטי משולבים זה בזה, עד כדי כך שכל חוקר וחוקרת של האנטישמיות צריך להחליט כיצד להתמודד עם המורכבות הזאת. ג'ודייקן מציין במאמרו ב-*AHR* כי 'הדיונים בני זמננו באנטישמיות

Dilemmas in the "Racial Century": Genocides of Indigenous Peoples and the Holocaust', *Patterns of Prejudice*, 36, 4 (2002), pp. 7–36

37 יעקב ברנאי, שמואל אטינגר: היסטוריון, מורה ואיש ציבור, ירושלים תשע"ב.

38 ראו לדוגמה: באואר (לעיל, הערה 2), עמ' 317–319; ג'ודייקן (לעיל, הערה 8), עמ' 1123–

1124; מרקוס (לעיל, הערה 3), עמ' 146–190; אורי (לעיל, הערת הפתיחה), עמ' 1166–1169.

לדיונים רחבים יותר לגבי 'האנטישמיות החדשה' ראו: Jonathan Judaken, 'So What's New?

Rethinking the "New Antisemitism" in a Global Age', *Patterns of Prejudice*, 42, 4–5

(2008), pp. 531–560; Brian Klug, 'Interrogating "New Anti-Semitism"', *Ethnic and*

Racial Studies, 36, 3 (2013), pp. 468–482; Arnold Forster and Benjamin R. Epstein,

The New Antisemitism, New York 1974, esp. ch. 8–11; Earl Raab, 'Is There a New

Anti-Semitism?', *Commentary*, 57, 5 (1974), pp. 53–55

הפכו לפיכך לשדה קרב פוליטי והמחקר נלכד בקו האש'.³⁹ בשדה הקרב האקדמי של חקר האנטישמיות נקט ויסטריך עמדה ברורה: האנטישמיות בדורות האחרונים התגלגלה לצורה חדשה, המפנה את הרעל שבה ואת מטענה ההיסטורי כלפי מדינת ישראל כנציג 'היהודי הקולקטיבי'.⁴⁰ לפי ויסטריך וחוקרים אחרים, פעילי שמאל וארגונים בצידה השמאלי של המפה הפוליטית (כולל ארגונים יהודיים ואף פעילים ישראלים) מרבים להביע עמדות אנטי-ציוניות כהסוואה לביטויים או לרגשות אנטישמיים.⁴¹ זוהי טענתו של ויסטריך בפתיחת ספרו, בעל הכותרת הפרובוקטיבית 'מאמביוולנטיות לבגידה: השמאל, היהודים וישראל' (*From Ambivalence to Betrayal: The Left, the Jews and Israel*): 'האנטישמיות "החדשה" כרוכה בהתכחשות לזכותו של העם היהודי לחיות בשוויון כחבר במשפחת העמים. במובן זה האנטישמיות בת זמננו מעמידה מעל כל מטרותיה את ישראל כ"יהודי הקולקטיבי" בין האומות'.⁴²

הגישה של ויסטריך (ושל חוקרים אחרים), שעמדות אנטי-ציוניות אינן אלא דוגמאות של 'האנטישמיות החדשה', עוררה לא מעט התנגדות בקרב אנשי רוח והוגי דעות שונים בישראל ומחוצה לה. נציגי המחנה הנגדי טוענים שניתן להתנגד לציונות ובוודאי למדיניותה של ישראל בלי להשתמש במושגים או בשפה הנגועים באנטישמיות. עמדה זו הוצגה בצורה נחרצת בידי החוקרת והתאורטיקנית הנודעת מתחום חקר הספרות והמגדר ג'ודית באטלר, מאוניברסיטת קליפורניה בברקלי. באטלר הקדישה לא מעט מחשבה לנושא בשנים האחרונות ואף פרסמה את הספר 'היפרדות הדרכים: יהודיות

39 ג'ודייקן (לעיל, הערה 8), עמ' 1124.

40 ראו גם: Meir Litvak and Esther Webman, 'Israel and Antisemitism', *Antisemitism: A History* (above, n. 23), pp. 237–249

41 ראו לדוגמה: ויסטריך (לעיל, הערה 20), עמ' 56–57; Robert S. Wistrich, 'Jewish Anti-Zionism: From Critique to Delegitimization', *Anti-Judaism, Antisemitism and Delegitimizing Israel*, ed. Robert S. Wistrich, Lincoln, NE 2016, pp. 135–147; idem, *Parallel Lines: Anti-Zionism and Antisemitism in the Twenty-First Century*, Jerusalem 2017, pp. 6–16; Alvin H. Rosenfeld, 'Progressive' Jewish Thought and the New Antisemitism, New York 2006. על אנטישמיות ואנטי-ציונות ראו גם: רונופלד (לעיל, הערה 19), עמ' 119: 'Most of today's most fervent "anti-Zionists" probably know little, if anything, about Zionism and simply don't like Jews or the Jewish state... Most people in Western societies know it is unacceptable after the Holocaust to say such things outright, so they take cover behind labels like "anti-Zionism" that are considered safe enough to distance them from any embarrassing connection to the older forms of Jew-hatred...'

42 Robert S. Wistrich, *From Ambivalence to Betrayal: The Left, the Jews and Israel*, Lincoln, Neb. 2012, p. 1. ראו גם: באואר (לעיל, הערה 3), עמ' 20. בנקודה זו ויסטריך וחוקרים אחרים מסכימים עם הטענה שהפיץ השר שהיה אחראי לענייני התפוצות, נתן שרנסקי, לגבי הקשר בין אנטישמיות ובין אנטי-ציונות. ראו: Natan Sharansky, '3D Test of Anti-Semitism: Demonization, Double Standards, Delegitimization', *Jewish Political Studies Review*, 16, 3–4 (2004), pp. 5–8; <https://www.jcpa.org/phas/phas-sharansky-f04.htm>

וביקורת הצינונות' (*Parting Ways: Jewishness and the Critique of Zionism*).⁴³ בספר זה ובמאמרים שונים באטלר מנסה לשכנע את קוראיה שאנטי־צינונות אינה סוג של אנטישמיות אלא חלק אינטגרלי של המחשבה והמסורת היהודית, במיוחד בעת החדשה.⁴⁴ לפי באטלר, מטרתה בכתבת הספר הייתה ברורה: 'להפריך את הטענה שכל ביקורת על מדינת ישראל היא אנטישמית הלכה למעשה'.⁴⁵

הוויכוח הזה משחזר דפוסים מרכזיים שהגדירו המחנות בדור הקודם, שכן הוא מתנהל שוב בין חוקר ישראלי הדוגל בלאומיות יהודית ותומך בצינונות ובין אינטלקטואלית יהודייה מובילה בארצות הברית התומכת בגישה של הקיום היהודי בתפוצות בעולם המודרני. באחד מן המאמרים האחרונים שלו (אשר התפרסם כשנה אחרי מותו) מתח ויסטריך ביקורת חריפה על גישתה העל־לאומית של באטלר, ואף טרח לציין את השפעתה של ארנדט על גישתה. לשונו של ויסטריך חדה ואי אפשר שלא לחוש בטינתו: 'הומניזם סלקטיבי כזה, המתיימר לדבר בשמה של יהדות תפוצתית עם גישה אוניברסליסטית, בקושי יכול לטעון להיות "מוסרי"'.⁴⁶

הדיון הסוער על ההבחנה בין אנטי־צינונות ובין אנטישמיות ועל גבולות השיח הפוליטי המקובל לגבי מדינת ישראל כ'מדינת היהודים' קשור לפן נוסף של 'האנטישמיות החדשה': המקום של האנטישמיות ושל דעות קדומות בביקורת על מדינת ישראל בעולם הערבי והמוסלמי. ויסטריך, לשיטתו, מצביע גם כאן על מעבר של האנטישמיות מאירופה הנוצרית למזרח התיכון המוסלמי. לפי ויסטריך והוגים אחרים במחנהו, מקור המתה הוא לא פחות מאשר האסלאם עצמו.⁴⁷ לכן, אין מדובר בסכסוך פוליטי סביב שטח או משאבים

Judith Butler, *Parting Ways: Jewishness and the Critique of Zionism*, New York 2012 43

idem, 'No, It's Not Anti-Semitic: The Right to Criticise Israel', *London Review of Books*, 25, 16 (Aug. 2003), pp. 19–21; <https://www.lrb.co.uk/v25/n16/judith-butler/no-its-not-anti-semitic> 44

באטלר (לעיל, הערה 43), עמ' 1. 45

ויסטריך, יהדות אנטי־צינונית (לעיל, הערה 41), עמ' 140. במאמר שנכתב כמעט שלושים שנה קודם לכן, ויסטריך הביע הסתייגות דומה מאוד כלפי 'ההומניזם' של רוזה לוקסמבורג ויחסה ליהודים ולאנטישמיות. ראו: רוברט סלומון (ויסטריך), 'רוזה לוקסמבורג – האינטרנציונליסטית, הנ"ל, יהודים במהפכה: ממארקס עד טרוצקי, תל־אביב תשמ"ז, עמ' 138. לגישות אחרות לגבי לאומיות יהודית־תפוצתית, ראו: Joshua Shanes, *Diaspora Nationalism and Jewish Identity in Habsburg Galicia*, New York 2012; Keith Ian Weiser, *Jewish People, Yiddish Nation: Noah Prylucki and the Folkists in Poland*, Toronto 2011; David N. Myers, 'Is There Still a "Jerusalem School?": Reflections on the State of Jewish Historical Scholarship in Israel', *Jewish History*, 23 (2009), pp. 389–406, esp. pp. 398–402 47

Matthias Küntzel, 'Islamic Antisemitism: Its Genesis, Meaning and Effects', *Antisemitism Studies*, 2, 2 (2018), pp. 235–253; עמ' 126–125; רוזנפלד (לעיל, הערה 19), עמ' 126–125; Robert S. Wistrich, 'Gaza, Hamas and the Return of Antisemitism', *Israel Journal of Foreign Affairs*, 8, 3 (2014), pp. 36–40; עמ' 22–19.

אלא בגרסה מודרנית של מלחמת דת, הבאה לידי ביטוי ב'שנאה הארוכה ביותר'. ויסטריך קובע בלשון חד־משמעית בספרו 'אובססיה קטלנית' (*Lethal Obsession*):

הסגידה הטרוריסטית לאלים, למוות ולהרס הייתה מאפיין מפתח של האיסלמופשיזם מראשיתו, והיא קשורה באופן אינהרנטי לאופי 'הרצחני' של האנטישמיות הג'הדיסטית... כאשר בוחנים את האנטישמיות הארסית של העולם המוסלמי בן זמננו לא ניתן להתעלם מן הנטייה הרווחת לאלים כמו גם מן האופי הקיצוני והלא מתפקד של חברות מוסלמיות רבות בעומדן מול האתגרים הפוליטיים והתרבותיים של הגלובליזציה. האסלאם נותר דת החרב, שמאדירה ערכים צבאיים ומתפשטת בעיקר דרך כיבושים ומלחמת קודש.⁴⁸

גישה זו של ויסטריך ושל חוקרים נוספים עוררה דיון וביקורת מצידם של חוקרים אחרים, וניתן לראות אותם כנציגי מחנה שני. דניאל שרוטר, היסטוריון מוביל מארצות הברית המתמחה ביהודי צפון אפריקה, פרסם בגיליון המיוחד של ה־*AHR* ניתוח ביקורתי של המושג 'האנטישמיות האסלאמית'. הוא ניסה לעקוב אחר המקור של המושג והשימוש בו, והסיק מכך שניתן למצוא השפעות רבות של הסכסוך הישראלי־הפלסטיני על הדרך שבה חוקרים בולטים כמו ויסטריך, רוזנפלד ואחרים חוקרים את 'האנטישמיות האסלאמית'.⁴⁹ היסטוריון המבטא גישה זו לדעת שרוטר הוא נורמן סטילמן.⁵⁰ סטילמן, הנחשב אף הוא לאחד החוקרים המובילים של תולדות יהודי צפון אפריקה, קושר קו ישיר בין הסכסוך הישראלי־הפלסטיני ובין האנטישמיות בעולם הערבי והמוסלמי:

לידתה של מדינת ישראל, בעיית הפליטים הפלסטינים והתבוסות הצבאיות המהדהדות של 1948, 1956 ו־1967 הקשיחו את הגישות הערביות נגד היהודים בכלל. כל העלילות והשקרים של האנטישמיות האירופית קיבלו עכשיו הד גדול יותר מאי פעם והפכו

48 ויסטריך (לעיל, הערה 20), עמ' 71–72.

49 Daniel J. Schroeter, "Islamic Anti-Semitism" in Historical Discourse', *The American Historical Review*, 123, 4 (October 2018), pp. 1172–1189 והאדרת – ההתפתחויות הבינלאומיות שהובילו לגל האנטישמיות הנוכחי, פני השנאה: אנטישמיות באלף השלישי, בעריכת יואל רפל, תל־יזחק 2003, עמ' 11–22, ובמיוחד עמ' 17–19; באור (לעיל, הערה 2), עמ' 319–322; Jeffrey Herf, 'What Is Old and What Is New in the Terrorism of Islamic Fundamentalism', *Varieties of Antisemitism* (above, n. 2), pp. 370–376; Jacob Lassner, 'Can Arabs be Antisemites? Race, Prejudice, and Political Culture in the Islamic Near East', *ibid.*, pp. 345–369, esp. p. 345: 'For many Arabs, elements of European antisemitism have become accepted wisdom about the Jews and their faith'; Norman A. Stillman, 'Anti-Judaism and Antisemitism in the Arab and Islamic World Prior to 1948', *Antisemitism: A History* (above, n. 23), pp. 212–221: 'There has been, on the other hand, no lack of negative attitudes to Jews among Muslims, going back to the earliest period of Islam' (p. 212) (לעיל, הערה 41), עמ' 22–24.

50 שרוטר (לעיל, הערה 49), עמ' 1176, 1182.

מקובלים הן בקרב האליטות הן בחוגים עממיים. הספרות האנטישמית בעולם הערבי גדלה באופן מואץ...⁵¹

בתגובה לסטילמן, לוויסטרך ולחוקרים אחרים מתח שרוטר ביקורת נוקבת: 'ספרות מחקר בעייתית זו אינה מבחינה בין ניתוח מחקרי, עשייה פוליטית ותעמולה. כותבים רבים, ובכללם כמה מן ההיסטוריונים המובילים של האנטישמיות, הפכו לפובליציסטים, הפעילים בקמפיין פוליטי שמכוון לחשוף את האיום של האסלאם על ישראל ועל העולם המערבי'.⁵² ואף על פי שלא כל מי שחוקר אנטישמיות בעולם הערבי או המוסלמי דוגל בעמדות כה נחרצות כמו אלה של ויסטרך, התופעה מצביעה, שוב, על הערבוביה הבולטת ואולי הבלתי נמנעת בין מחקר אקדמי ובין שיקולים פוליטיים.⁵³ ערבוביה זו מאפיינת את שני המחנות האקדמיים כפי ששרוטר מדגיש במאמרו: 'הן חוקרי "האנטישמיות האסלאמית" הן מבקריהם משקפים את התנגשות הנרטיבים המתחרים על ישראלי/פלסטיני, לכודים בהיגיון שמעניק לגיטימציה לעמדות הפוליטיות והאידיאולוגיות שלהם'.⁵⁴ ואם שרוטר אכן צודק, השאלה המתבקשת היא: מה אומר הדבר לגבי מחקר אקדמי בנושא האנטישמיות? או בלשונו של דוד אנגל: האם חקר האנטישמיות משקף תופעות היסטוריות או עמדות עכשוויות?⁵⁵ ומה הדבר המשפיע ביותר על כתיבת העבר – המקורות ההיסטוריים או רצונם, מזגם והשקפת עולמם של החוקרים?

- 51 סטילמן (לעיל, הערה 49), עמ' 220. ראו גם: Norman A. Stillman, 'Islamic Anti-Semitism', *New Dictionary of the History of Ideas*, ed. Maryanne Cline Horowitz, 1–6, Detroit 2005; 1, pp. 103–105; idem et al., 'Anti-Judaism/Antisemitism/Anti-Zionism', *Encyclopedia of Jews in the Islamic World*, 1–5, Leiden 2010; 1, pp. 221–240
- 52 שרוטר (לעיל, הערה 49), עמ' 1173. ראו גם: Robert Wistrich, *Muslim Anti-Semitism: A Clear and Present Danger*, New York 2002; Dina Porat, 'The "New Anti-Semitism" and the Middle East', *Islamophobia and Anti-Semitism*, eds. Hillel Schenker and David Feldman, Ziad Abu-Zayyad, Princeton, NJ 2006, pp. 38–40 *Antisemitism and Immigration in Western Europe Today: Is There a Connection?*, London 2018
- 53 דוגמה אחת של חוקרת בתחום זה שמחקריה מאופיינים במחקר זהיר המבוסס על מקורות רבים בערבית היא ד"ר אסתר ובמן מאוניברסיטת תל-אביב. ראו, לדוגמה: Esther Webman, 'Discourses on Antisemitism and Islamophobia in Arab Media', *Antisemitism, Racism and Islamophobia*, eds. Christine Achinger and Robert Fine, New York 2017, pp. 105–121; idem, 'The Challenge of Assessing Arab/Islamic Antisemitism', *Middle Eastern Studies*, 46, 5 (2010), pp. 677–697
- 54 שרוטר (לעיל, הערה 49), עמ' 1174. לפי שרוטר, דוגמאות בולטות לתופעה זו כוללות, משני צידי המתרס, את המחקרים הבאים: Gilbert Achcar, *The Arabs and the Holocaust: The Arab-Israeli War of Narratives*, New York 2009; Norman G. Finkelstein, *Beyond Chutzpah: On the Misuse of Anti-Semitism and the Abuse of History*, Berkeley 2005; Alvin H. Rosenfeld (ed.), *Deciphering the New Antisemitism*, Bloomington 2015; Wistrich (ed.), *Anti-Judaism, Antisemitism and Delegitimizing Israel* (above, n. 42)
- ראו: אנגל (לעיל, הערה 1).

הקושי להפריד בין עמדות פוליטיות למחקר אקדמי והערבוביה הבסיסית ביניהם רק מוסיפים למתח ולבלבול בין המישור האקדמי לשיח הציבורי.⁵⁶ ויסטריך ציין באחד ממחקריו בלשון מעט אירונית: 'אנטי-ציונות מעולם לא הייתה זהה לגמרי לאנטישמיות, אבל לפני כשלושים שנה היא החלה להתגבש כתולדה שלה וכיורשת שלה. לפעמים היא אף נראית כמו התאומה הסיאמית שלה'.⁵⁷ חוקרים המתרכזים ב'אנטישמיות החדשה' או בחקר האנטישמיות בעולם הערבי בימינו יטענו שאי אפשר להפריד בין שני הגורמים, מכיוון שחלקים מרכזיים בשיח האנטישמי או בתעמולה בימינו מכוונים נגד מדינת ישראל ותומכיה (היהודים) בעולם. ואולם, אפילו אם הצדק עימם, עדיין אין בכך משום פתרון למתח בין השיח הציבורי למחקר האקדמי והוא דורש את פתרונו, יחד עם השאלות הנוקבות שדוד אנגל מעלה במאמרו.

ההיבט העכשווי של הדיונים האקדמיים באנטישמיות מביא אותנו אל הפן הרגשי שלהם. בשנים האחרונות החלו חוקרי ההיסטוריה היהודית להתייחס למטען הרגשי הן בהיסטוריה היהודית הן בכתיבה ההיסטוריוגרפית עליה.⁵⁸ מחקריהם של אורית רוזין, דרק פנסלר, בועז נוימן ואחרים, על הרובד הרגשי של תולדות הציונות ומדינת ישראל, מלמדים באופן משכנע שהעבר וגם הדיונים שלנו על העבר מלאים ברגשות לא מעטים ובמחלוקות עזות המלוות גם בפתוס;⁵⁹ קל וחומר במחקרים על האנטישמיות.⁶⁰ מספיק לקרוא את הספרים והמאמרים של חוקרים בולטים (לדוגמה, ויסטריך ורוזנפלד מצד אחד וג'ודייקן ובאטלר מצד אחר) כדי להתרשם מהרגש ומהלהט המלווים את כתיבתם האקדמית על האנטישמיות. ואכן, הנושא מעורר לא מעט רגשות בקרב חוקרים בעלי גישות שונות הנוטלים חלק בדיונים הסוערים.

56 ראו לדוגמה: רוני שטאובר, אביבה חלמיש ואסתר ובמן (עורכים), שואה ואנטישמיות במחקר ובשיח הציבורי: ספר יובל לדינה פורת, תל-אביב-ירושלים תשע"ו, במיוחד עמ' 12 (בחלק העברי).

57 ויסטריך (לעיל, הערה 20), עמ' 62. ראו גם את החוברת הקצרה שכתב ויסטריך, שהתפרסמה בשנת 1985 במסגרת החוג לידיעת עם ישראל בתפוצות בבית נשיא המדינה: רוברט ויסטריך, האנטי-ציונות כביטוי לאנטישמיות בעת האחרונה, ירושלים תשמ"ו.

58 לדיון רחב יותר על רגשות והיסטוריה ראו: Barbara H. Rosenwein, 'Worrying about Emotions in History', *American Historical Review*, 107, 3 (2002), pp. 821–845; Joanna Bourke, *Fear: A Cultural History*, London 2005; Theodore Zeldin, *A History of French Passions*, 1–2, Oxford 1993

59 ראו: בועז נוימן, תשוקת החלוצים, תל-אביב תשס"ט; אורית רוזין, 'פחד בצל תותחיה של סוריה: קיבוצי הספר ומשטר הרגשות הישראלי', עיונים בתקומת ישראל, 26 (תשע"ו), עמ' 81–109; Derek Jonathan Penslar, 'What's Love Got To Do with It? The Emotional Language of Early Zionism', *Journal of Israeli History* (2020)

60 גדולות: נעורים, גבריות ולאומיות בתחילת המאה העשרים, זמנים, 119 (2012), עמ' 58–67. ראו את אוסף המאמרים שהתפרסם לפני כמה שנים בגרמנית: Uffa Jensen und Stefanie Schüler-Springorum (eds.), 'Gefühle gegen Juden', *Geschichte und Gesellschaft*, 39, 4 (2013). אנו מודים לדרק פנסלר שהפנה את תשומת ליבנו לאוסף מאמרים זה.

מה שלא ברור לנו – כחוקרים, ככותבים וכקהילה אקדמית – הוא איך ועד כמה המטען הרגשי הזה משפיע על הדרך שבה אנו חוקרים, כותבים, קוראים, מלמדים ומבינים את האנטישמיות. כמעט לכל יהודי בישראל וגם להרבה יהודים ברחבי העולם יש לא רק מחשבות רבות בשאלה מהי אנטישמיות אלא גם שלל של רגשות אישיים או אפילו זיכרונות מן העבר האישי ומן העבר המדומיין בנושא זה.⁶¹ כמו הרבה סוגיות בהיסטוריה היהודית בעת החדשה כגון ציונות, שואה, חסידות ומגדר, האנטישמיות אינה נושא סתמי המנותק מן המציאות החברתית והפוליטית. רבים מחוקרי האנטישמיות מודעים בעצמם כיהודים ואף כבני מחנה פוליטי, אתני ותרבותי כזה או אחר. על כן התגובות החזקות משפיעות על המחקר ומשלבות בו עצב, תסכול ואף כעס. ואף על פי שלא ברור איך הרגשות החזקים הללו משפיעים על המחקר האקדמי, ברור שהצד הרגשי יכול לפעול בשני כיוונים: מצד אחד, לקדם את הדחף למחקר, ומצד אחר, לגרום לחוקרים לחשוש מלשבור את הקונצנזוס ולומר דברים שעלולים לפגוע ברגשות או לעורר סערה. וכך שבה ומתעוררת שאלת המתח בין נורמות חברתיות שמיועדות למנוע סטיות ובין דיונים אקדמיים השואפים לפרוץ גבולות.

הדרך שלפנינו מיועד לפרוץ (או לפחות לאתגר) את הגבולות האקדמיים בחקר האנטישמיות, במיוחד אלה שמגדירים את המושג לקהל קוראי עברית במדינת ישראל. על כן פנינו לקשת רחבה של היסטוריונים בישראל ובחוץ לארץ העוסקים באנטישמיות בתקופות שונות ומתוך גישות מגוונות. שאיפתנו הייתה ברורה: ככל שהנושאים והגישות יהיו מגוונים יותר כך הרעיונות והמחשבות יהיו עשירים יותר.

ב. אנטישמיות: כלי מחקר שימושי לחקר ההיסטוריה היהודית?⁶²

הקובץ שלפנינו נפתח כאמור במאמרו של דוד אנגל, שקורא לבחינה ביקורתית של עצם השימוש במושג 'אנטישמיות' כקטגוריה אנליטית בשיח ההיסטוריוגרפי. אנגל סוקר את תולדותיו של המושג, משתף את הקוראים בהחלטתו המקצועית להימנע מהזדקקות אליו במחקריו – שבהם הוא מרבה לעסוק ביחסי יהודים-לא יהודים ובכלל זה באפליה, בהדרה ובאלימות נגד יהודים – וקורא להיסטוריונים עמיתים להצטרף אליו. המאמר המקורי, שפורסם באנגלית בשנת 2008, מובא כאן בגרסה עברית חדשה ועדכנית.

61 ראו, לדוגמה: Yael S. Feldman, *Glory and Agony: Isaac's Sacrifice and National Narrative*, Stanford 2010; David G. Roskies, *The Jewish Search for a Usable Past*, Bloomington 1999; Nyla R. Branscombe et al., 'Historical Group Victimization Entails Moral Obligations for Descendants', *Journal of Experimental Social Psychology* (July 2015), pp. 118–129

62 כותרת הסעיף קיבלה השראה ממאמרה המכונן של ההיסטוריונית ג'ואן וולך סקוט, 'מגדר: קטגוריה שימושית לניתוח היסטורי', ללמוד פמיניזם: מקראה, מאמרים ומסמכי יסוד במחשבה פמיניסטית (סדרת מגדרים), בעריכת דלית באום ואחרות, תל אביב 2014, עמ' 356–327.

תשעה עשר המאמרים הדנים בנושא מפרספקטיבות היסטוריות ותאורטיות מגוונות נחלקים לחמישה שערים. כמה מן הכותבים מגיבים ישירות לאנגל – מתפלמסים עם עמדותיו או מביעים בהן תמיכה. אחרים בודקים, באופן ישיר או עקיף, את האפשרויות והמגבלות של יישום התובנות שלו בהקשרים היסטוריוגרפיים שונים, והיו מי שבחרו לצאת מן הדיון בנושא לעיון בסוגיות נוספות בתחומי התמחותם.

השער הראשון, 'אנטישמיות והיסטוריוגרפיה – היבטים תאורטיים', כולל ארבעה מאמרים, המתמקדים בהיבטים תאורטיים של הסוגיה ודנים בשאלות היסטוריוגרפיות רחבות. לכן, אף על פי שהשאלות העולות במאמרים מתרכזות בחקר האנטישמיות ושנאת ישראל, הן רלוונטיות לציבור גדול יותר של חוקרי העבר וייצוגו. במאמר הפותח מציג עמוס מוריס־רייך את מאמרו של אנגל כדוגמה לפעילותו של היסטוריון בן זמננו כמחנך, שבא לבחון את 'המובן מאליו' אצל קוראיו בכך שהוא מערער על האופן שבו הם רגילים להזדקק למושג וקורא להם לבחון אותו. מוריס־רייך נוגע גם במתח שבין הצגת הדיון של אנגל לקהל מתעניינים רחב – ובכך להיענות ללחצים המופעלים כיום תדיר על היסטוריונים להיות 'ליוונטיים' – לבחירתו להתמודד עם הנושא במסגרת השיח המקצועי דווקא. אנגל, טוען מוריס־רייך, התמודד במודע עם 'מלכודת השפה הטבעית' – העובדה שהיסטוריונים, בניגוד לחוקרי מדעי הטבע למשל, כותבים לכאורה באותה השפה ובאותם המושגים שבהם מתנהל השיח הפובליציסטי הכללי, כתיבה המאיימת לטשטש את הגבול שבין השיח המקצועי לשיח הציבורי הכללי בתחום ההיסטוריה. לגופו של עניין – ובמסגרת השיח המקצועי – מוריס־רייך מבקר את מסקנתו של אנגל בנוגע לשימוש במושג 'אנטישמיות' ומוכיח בעזרת דוגמאות שונות את דעתו, שההימנעות מן השימוש בו עלולה לפגוע ביכולתו של ההיסטוריון לנתח תופעות היסטוריות מורכבות.

שני המאמרים הבאים, פרי עטן של סוזנה השל מארצות הברית ושטפני שילר־שפרינגרום מגרמניה, מציעים פרספקטיבות נוספות לשיח של אנגל. השל מציגה עמדה ביקורתית ביותר כלפי התזה של אנגל, וטוענת שעמדתו פוטר את אותנו מדיון בסוגיית המשכיות ההיסטורית ארוכת הטווח של האנטישמיות. היא מציגה באופן השוואתי את דרכי השימוש של היסטוריונים ב'אנטישמיות' אל מול המושג 'גזענות', בעיקר בהיסטוריוגרפיה האמריקנית, ומראה כיצד גם שם, למרות הקשיים שמעורר עצם השימוש במושג מאחד כבסיס להבנת תופעות לאורך דורות, הדיון מעמיק את ההבנה ההיסטורית שלנו. הימנעות משימוש בקטגוריות מכלילות, היא טוענת, עלולה לשתק את יכולת החשיבה שלנו. פרספקטיבה מעניינת נוספת העולה ממאמרה של השל נוגעת ל'משך הארוך' (*longue durée*) של כוח המשיכה הרגשי של האנטישמיות, שאותו היא מנסה לבאר תוך הזדקקות למתודולוגיה החדשה של 'ההיסטוריה של הרגשות'.

ממאמרה של שילר־שפרינגרום עולה, לעומת זאת, עמדה קרובה יותר לתזה של אנגל. היא בוחנת את התפתחותם של רגשות אנטי־יהודיים במספר תקופות ובכמה ארצות – ספרד הנוצרית של שלהי ימי הביניים ולאחר מכן בריטניה וגרמניה בעת החדשה. היא מראה שבכל המקרים הללו הייתה השנאה ליהודים וההדרה שלהם כ'אחרים' מקבוצת

הרוב הדומיננטית כרוכה בעוינות ובהדרה של קבוצות נוספות: שנאה למוסלמים בספרד, אנטי־קתוליות בבריטניה והדרת נשים בגרמניה. ההקשרים המגוונים הללו, טוענת שילר־שפרינגרום, יכולים להתברר רק בעזרת פרשנות היסטורית רחבה והשוואתית, הבוחנת את הגבולות הצרים שכופה עלינו העיסוק בשנאת היהודים כתופעה ייחודית מבעד למושג 'אנטישמיות'.

אביעד מורנו, שמאמרו חותם את השער הראשון, מקדיש את הדיון לניתוח מגבלותיה ומחיריה של ההמשגה ההיסטורית, שאנגל דן בהם ביחס למושג 'אנטישמיות', על מקרה־מבחן שונה, ובכך מרחיב את הדיון להשלכותיהן של הכרעות סמנטיות על הבנתם ופרשנותם של תהליכים בהיסטוריה היהודית. מורנו, העוסק בחקר המעברים הגאוגרפיים של יהודי צפון אפריקה, מציג את הדיכוטומיות המושגיות שנבעו מן השימוש במושגים 'עלייה', 'הגירה' ו'עקירה', פרי המתחים בין אסכולה היסטוריוגרפית ציונית לאסכולה פוסט־קולוניאלית. הוא טוען, שדיכוטומיות אלה הביאו לכך שאזורים אפורים שלמים בהיסטוריה של יהודי צפון אפריקה הוחמצו. הדיון של מורנו מיטיב להמחיש את הקשר הקרוב, אולי הקרוב מדי, בין המושגים המשמשים בשיח הציבורי והפובליציסטי מצד אחד לשיח ההיסטוריוגרפי מצד שני, ועומד על הדרך העדינה שחוקרים אמורים להתמודד איתם במהלך עבודתם.

כדי לקדם שיח מחקרי חוצה תקופות בהיסטוריוגרפיה היהודית החלטנו להרחיב את היריעה של הדיון ההיסטורי והמושגי על שנאת ישראל והאנטישמיות, המתנהל בדרך כלל במעגלים מחקריים נפרדים לתקופות השונות, ולכלול בכרך לצד חוקרי העת החדשה גם חוקרים העוסקים בתקופות מוקדמות יותר בהיסטוריה היהודית. שילובם של ארבעת המאמרים הנכללים בשער השני של הכרך, 'שנאת היהודים בעידן הקדם־מודרני ו'המשך הארוך'', מבטא בעינינו גם את מחויבותו של 'ציון' – מאז היווסדו ועד היום – לשמש מסגרת כוללת לדיון על בעיות היסוד של ההיסטוריה היהודית לתקופותיה. מאמרים אלה יוכלו להעשיר ולחדד את הדיון בשאלת רציפותה ההיסטורית של האנטישמיות, ברוח עמדותיהם של אטינגר וויסטרך, מול גישות מבקריהם, הנוטים לשים דגש רב יותר על ההקשר ההיסטורי הייחודי של כל תקופה ותקופה.

יאיר פורסטנברג מציג במאמרו את התמורה בהבנת העימות בין היהודים לאימפריה הרומית, שהגיע לשיאו לאחר מרד בר כוכבא. לטענתו, המתח בין תיאורו כעימות בין־אתני ובין־דתי התלוי בנסיבות הזמן לבין הצגתו כמלחמת 'שמד' נגד השונות היהודית כשלעצמה – מתח זה ניכר הן במקורות היהודיים הן בשיח המחקרי בן זמננו. 'שעת השמד' – מלחמת החורמה הממוקדת ביהודים ובאורח החיים היהודי דווקא – מתחילה להופיע לדבריו במקורות התלמודיים באופן ברור רק כמאה שנים לאחר האירועים, כחלק מכינונה של תמונת עולם מקוטבת שהחלה להתגבש רק אז.

שאלת כינונה של תמונת עולם מקוטבת עומדת גם במוקד מאמרם של עדי אופיר וישי רוזן־צבי, המאיר היבט נוסף בהיסטוריה הקדומה של יחסי יהודים–לא יהודים. המאמר פורס בפני הקוראים פרק מכריע בתולדות היבדלותם של היהודים מסיבתם.

הוא בוחן את הזיקה בין ההיבדלות לעוינות ההדדית, בראי מקורות יהודיים ולא יהודיים כאחד, ומציג מתח בין ניסיונות לתת להבדל הזה גוון נורמלי לבין ייצוגים מהותניים שלו, הכרוכים בחרדות עמוקות ממשמעות ההבדל ומתוצאותיו. לטענתם, רק בתקופת חז"ל התגבשה קטגוריה כוללת ויום-יומית של 'גוי', והיא הציעה מבנה חדש וקוהרנטי לסיפור ההיבדלות. מאמרם של אופיר ורוזן-צבי מעלה את השאלה העקרונית בדבר תפקידם הפעיל של יהודים כסוכנים היסטוריים בעיצוב השיח המפריד בין יהודים לשאינם יהודים. הוא מציג נקודת מבט שונה מזו המסורתית על האנטישמיות, הנוטה לראות ביהודים אובייקטים פסיביים בעיצוב עולמם הפוליטי וגורלם ההיסטורי.⁶³

מאמרו של יובל רוטמן מציג בחינה ביקורתית של מושגי היסוד המתארים את שנאת היהודים בעולם הנוצרי-הביזנטי, על קו התפר בין העת העתיקה המאוחרת לימי הביניים המוקדמים. רוטמן מראה, על בסיס עיון בהיסטוריוגרפיה ובהגיוגרפיה הביזנטית הנוצרית-האורתודוקסית בנות הזמן, ותוך התייחסות למאבק הדתי הפוליטי של הביזנטים נגד האסלאם העולה, כיצד שנאת היהודים החלה למלא בתקופה זו תפקיד חשוב בתרבות הפוליטית הביזנטית ללא קשר ליהודים עצמם.

צפיר ברזילי מייחד את מאמרו לדיון היסטוריוגרפי בשאלת התועלת שבשימוש במושגים 'אנטישמיות' או 'אנטי-יהדות' לתיאור אלימות של נוצרים נגד יהודים בימי הביניים. ברזילי מציג את נקודת המוצא של ההיסטוריוגרפיה היהודית, מימי היינריך גרץ דרך ההיסטוריוגרפיה הציונית ועד ראשית חקר האנטישמיות לאחר השואה. לדבריו, היא מציגה את תולדות היהודים בימי הביניים כנרטיב של מיעוט נרדף העומד על נפשו, כנגד מה שניתן לכנות 'השנאה הארוכה ביותר', ומעמיד מולה את ביקורתו של שלום בארון על ייצוג ה'בכייני' של העבר היהודי. מנגד הוא מציג חוקרים בני זמננו שנקטו דרכים שונות כדי לוותר על נרטיב המיעוט הנרדף, והציעו לבחון את החברה היהודית כחלק מחברת הרוב הנוצרית שבתוכה התקיימה, ולנתח את גילויי העוינות והאלימות כלפיה בהקשרים רחבים הנוגעים גם לקבוצות מיעוט אחרות, כגון כופרים ומצורעים. גישתו ההשוואתית של ברזילי מעשירה את הדיון העקרוני בשאלת ייחודיותה של האנטישמיות מול סוגים אחרים של שנאה קבוצתית.

השער השלישי, 'יחסי יהודים-לא יהודים בעידן המודרני', מוקדש לאתגר ההמשגה של יחסי יהודים-לא יהודים בהקשרים שונים בעידן המודרני. עפרי אילני מציג במאמרו עיון במושג הפילושמיות, הנידון במחקר ובשיח הציבורי הרבה פחות מן האנטישמיות. אילני סוקר את תולדות המושג ואת המשמעויות – הסותרות לעיתים – שניתנו לו בעיקר בהקשרו הגרמני, ומציע לבחון מחדש את דפוסי השיח הפילושמי. לקראת סיום דיונו

63 ראו: ישראל יעקב יובל, שני גוויים בבטנך: יהודים ונוצרים – דימויים הדדיים, תל אביב תש"ס; Salo W. Baron, 'Ghetto and Emancipation', *The Menorah Treasury: Harvest of Half a Century*, ed. Leo W. Schwarz, Philadelphia 1964, pp. 50–63

הוא מתמקד ביצירותיהם של הוגי הדעות המרכזים משלהי העת החדשה המוקדמת כמו גוטהולד אפרים לסינג וכריסטיאן וילהלם פון דוהם כדי לחדד את ההבחנה בין המושג פילושמיות – הכרוך בחיבה או בהערצה מיוחדת ליהודים דווקא, ודומה לטענתו למושג אנטישמיות משום שגם הוא מתייחס אל היהודים כשונים באופן מהותי – לבין אנטי-אנטישמיות, שמשמעו התנגדות לאיבה כלפי היהודים ולהדרתם מתוך תפיסה אוניברסלית והומניטרית.

במאמרו על האנטישמיות בפולין בין שתי מלחמות העולם נוקט גרשון בקון עמדת ביניים. הוא מקבל מצד אחד את הערותיו של אנגל לגבי השימוש הרחב מדי במושג 'אנטישמיות' וקורא להשתמש בו בצורה מבוקרת וזהירה. בקון מצביע על שרשרת של פרשיות בפולין העצמאית שפגעו ביהודים – הדרישה להעביר חוק שיכיר ביום ראשון כיום מנוחה חובה, המאמצים לחקוק חוקים נגד השחיטה הכשרה, ומדיניותה הכלכלית של ממשלת פולין – וטוען כי אין די לפרשם כ'אנטישמיות' והם חייבים להיבדק בהקשר ההיסטורי הפוליטי הרחב. מצד אחר, בקון מביא מגוון רחב של מקורות היסטוריים בני הזמן המלמדים שיהודים רבים התייחסו לא מעט לקיומה של 'אנטישמיות' – עדויות שלטעמו מחייבות את החוקרים בני זמננו לקבל את המושג ולהשתמש בו במחקריהם. בסופו של דבר בקון, כמו אחרים, מביע אמון בסיסי בשיקול הדעת של החוקרים וביכולתם להתנתק מהשפעות ההווה בבחירות המושגיות שלהם ובמחקרם ההיסטורי.

אלי לדרהנדלר טוען שהקריאה של אנגל להיסטוריונים להתמקד בתיאורים אמפיריים ולעקוף את הבעיה המושגית יכולה להתאים למחקרים אמפיריים מסוימים אך אינה מתאימה לשיח המחקרי הרחב. לדרהנדלר מודע היטב להיבטים הרחבים של הגזענות, והוא מתייחס אליהם בהקשר של יחסי יהודים ושחורים בארצות הברית, במיוחד במדינות הדרום בתקופת המאבק להשגת זכויות אזרחיות. עם זאת, גם תופעות אנטי-יהודיות המתרחשות בחברות דמוקרטיות, כמו בארצות הברית שאותה הוא חוקר, צריכות להיבחן לדבריו מבעד למושג האנטישמיות, מכיוון שכך הן נתפסות גם בעיני היהודים וגם בעיני מתנגדיהם. לדרהנדלר מודע לסכנת האחידות המושגית הבלתי רפלקטיבית שאנגל מתריע מפניה אך מעדיף להתמודד איתה מאשר לפסול לחלוטין את הבנת התופעות האנטי-יהודיות בהקשר רחב, על ידי הימנעות גורפת מן השימוש במושג.

מאמריהם של אריה דובנוב ודיוויד פלדמן בוחנים את תולדות גילויי האיבה כלפי היהודים בבריטניה לאור גישתו של אנגל, ומציגים, כל אחד מנקודת מבטו, את הקושי הכרוך בשחיקתו של המושג ככלי אנליטי. דובנוב סוקר את תולדות המושגים 'אנטישמיות' ו'השאלה היהודית' בלשון האנגלית ועומד גם על הקשר המורכב בין זיקתה של הציונות לאימפריה הבריטית לבין עלייתן של תפיסות אנטישמיות ופילושמיות במרחב הבריטי. הוא אף מתייחס להתגברות השימוש בו לאחר מלחמת העולם השנייה. פלדמן מציג בחינה השוואתית מקורית בין האיבה ליהודים לאסלאמופוביה בבריטניה בעשורים האחרונים, ומציב בכך אתגר נוסף ביחס לשאלת ייחודיותה של האנטישמיות. יש בעינינו חשיבות גם לדיון על התפיסה הרואה את העולם המוסלמי כמוקד של 'האנטישמיות החדשה' בת זמננו. דובנוב ופלדמן מתייחסים כל אחד בדרכו גם להקשרים הציבוריים העכשוויים של

הדיון המושגי, שלא ניתן להפריד אותם לחלוטין מן השיח האקדמי, ובוחנים אם ועד כמה מתבססים היום הגדרת האנטישמיות והמאבק בה על ערכים אוניברסליים.

השער הרביעי, 'חקר האנטישמיות בעקבות השואה', כולל שלושה מאמרים העוסקים במקומו של מושג האנטישמיות במחקר ובזיכרון של השואה. שני המאמרים הפותחים את השער מציגים התייחסויות שונות מאוד, כמעט מנוגדות, ליישום התזה של אנגל ביחס לחקר השואה. חוי דרייפוס משלבת את הדיון בתזה של אנגל בשאלת ההמשגה של רצח יהודי אירופה בידי המשטר הנאצי כ'שואה', שגם ביחס אליה קמו עוררין. לטענתה, עם כל ההבדלים בין רציחותיהם של יהודים במקומות ובמצבים שונים ברחבי גרמניה הנאצית ובאירופה הכבושה, הרי שהמשותף עולה על הנבדל, ולפיכך ביטול ההמשגה המשותפת עלול להביא לטשטוש ראייתו של השלם לטובת חלקיו בלבד. דרייפוס מאמצת עמדה זו הן ביחס ל'שואה' הן ביחס ל'אנטישמיות', ומסקנתה מביאה אותה לקרוא לזהירות בשימוש במושגים הללו אך בה בעת לדחות את קריאתו של אנגל להימנע באופן גורף משימוש ב'אנטישמיות'. וכך, מאמרה של דרייפוס מצביע על המקום הבלתי נמנע (אולי) של השואה בחקר האנטישמיות, סוגיה מרכזית הן במסגרת הנושא כולו הן בכרך הנוכחי.

עמוס גולדברג ורוז סגל, לעומת זאת, מסתייגים במאמרם המשותף מעילותו ומכוחו האנליטי של מושג האנטישמיות להבנת האירוע ההיסטורי של השואה. מן הסקירה ההיסטוריוגרפית שלהם עולה שהאנטישמיות היא אמנם מרכיב הכרחי בהבנת השואה, אבל לא בהכרח מרכיב נפרד וייחודי, שהרי לא ניתן להבין את רצח העם היהודי ללא ההקשר הרחב יותר של האלימות הלאומנית והאימפריאלית של הנאצים בתוך גרמניה או מחוצה לה. גולדברג וסגל מראים בעזרת הדוגמאות של רומניה ובולגריה, שמקצת היהודים שנרצחו בתקופת מלחמת העולם השנייה נספו במסגרת סכסוכים אתניים וטריטוריאליים של מדינות לאום ולא דווקא מתוך שנאת יהודים ייחודית. מאמרם מסתיים בדיון ביקורתי על מה שהם רואים כשימוש פוליטי בעייתי במושג האנטישמיות על רקע השואה.

מאמרה של כרמה בן יוחנן, החותם את השער הרביעי, מציג שתי גישות בתוך הכנסייה הקתולית בת זמננו כלפי האנטישמיות. הגישה השמרנית מייחסת את עמדותיה האנטי-יהודיות של הכנסייה לפרשנות נוצרית שגויה של הברית הישנה, שלפיה היהודים קוללו וחדלו להיות העם הנבחר. הגישה הפרוגרסיבית יותר גורסת שהנצרות הייתה נגועה באנטישמיות משחר ימיה, כבר מן הברית החדשה. ההבדל בין שתי הגישות הללו משתקף בהבנת האנטישמיות המודרנית בכלל וזו הנאצית בפרט, וכן בשאלת האחריות של הכנסייה עליהן. הגישה השמרנית תופסת את האנטישמיות החדשה כתוצאה של קריסת התפיסה הקתולית הקלאסית, שהתירה את הקיום היהודי כמיעוט במרחב נוצרי, ולפיכך רואה בה פגיעה גם בנצרות עצמה. לעומת זאת הגישה הפרוגרסיבית מצביעה על כך שבעקבות השואה מוטל על הכנסייה לתקן את דרכיה בדרך של רפורמה מוסרית ותאולוגית, שתשנה מן היסוד את האמונה הנוצרית ביחס ליהודים.

השער החמישי והאחרון, 'האם נחוץ המושג אנטישמיות', כולל ארבעה מאמרים, שלושה – פרי עטם של דוד ברגר, מוריס קריגל ודן מכמן – המתפלמסים באופן ישיר עם דוד אנגל, והרביעי – דברי תגובה של דוד אנגל. שלושת הכותבים עוסקים במגוון של סוגיות סמנטיות. קצתם חלוקים על האופן שבו אנגל מציג את תולדות המושג 'אנטישמיות' בעשורים הראשונים לקיומו ואחרים מדגישים את חשיבות העובדה שהשחקנים ההיסטוריים, בני התקופות ההיסטוריות שאותן הם חוקרים – יהודים ולא יהודים – הרבו להודקק למושג אנטישמיות והוא השפיע על ראיית עולמם. הרוח הכללית העולה ממאמרים אלה היא כי ללא שימוש במושג 'אנטישמיות' באמצעי הזהירות הנדרשים לא ניתן לתאר ולהסביר את התופעות ההיסטוריות של שנתת היהודים בהקשר ההיסטורי המלא שלהן. עם זאת, ככל שהם דוחים את מסקנותיו של אנגל, מברכים כותבי המאמרים שבשער זה, כל אחד בדרכו, על ההודמנות לבחון מחדש את הנחות היסוד שלהם בנושא. וכך, אפילו המתנגדים לעמדתו של אנגל מודים שהגיע הזמן לחזור ולבדוק את מקורם ומקומם של מושגי מפתח בהיסטוריה היהודית ואת השימוש בהם.

השער נחתם בדברי תגובה של אנגל שבהם הוא כורך את התייחסותו לטיעונים שעלו במאמרים השונים בהדגמות הלכה למעשה של האופן שבו הוא נמנע במשך כמה עשורים משימוש במושג אנטישמיות במחקריו, אף שרבים מהם עסקו בפעולות איבה נגד יהודים ובמדיניות אנטי־יהודית. אנגל מקבל את טענתם של מקצת הכותבים ביחס לשימוש של בני הדורות הקודמים, השחקנים ההיסטוריים, במושג אנטישמיות, אבל עומד על דעתו שאין עובדה זו מחייבת את ההיסטוריון לאמץ מושג זה. להבהרת טיעונו בדבר הטשטוש של המושג הוא מראה שכותבי המאמרים השונים העלו מגוון רחב של הגדרות לאנטישמיות והיו רחוקים מתמימות דעים על כך. ההימנעות מן השימוש במושג, כך הוא גורס, לא תביא בהכרח ל'אוטומיזציה של המחקר' ולפגיעה בחשיבה על הטווח ההיסטורי הארוך אלא להיפך – היא תפתח את הדיון ההשוואתי ותהפוך אותו מורכב ורב ניואנסים יותר בהיעדרה של קטגוריית־על אנליטית קבועה.

הדיון בשאלות אלה תם אבל כמובן לא נשלם. אנו מקווים שהשיח המחקרי והאינטלקטואלי המוצג לקוראים בכרך זה יסייע להגברת מודעותם הביקורתית ורגישותם של היסטוריונים וחוקרים מתחומים קרובים למורכבות השימוש במושג אנטישמיות, כמו גם במושגים קרובים ובקטגוריות־על רחבות נוספות. עבור חוקרי מדעי הרוח, שהשפה היא הן חומר הגלם הראשון במעלה שבו הם משתמשים הן כלי העבודה שבאמצעותו הם יוצרים את מחקריהם, המודעות והרגישות הללו חיוניות במיוחד. במקרה כמו זה של המושג אנטישמיות, שהשימוש הרחב בו בשיח הציבורי רק הולך ומתגבר, נודעת להן משנה חשיבות.

*

ראשיתו של קובץ עברי זה בתרגום מאמרו של דוד אנגל 'Away from a Definition of Antisemitism' במסגרת הקורס 'אנטישמיות במאה ה-19' באוניברסיטה הפתוחה. אנו מודים לאנשי האוניברסיטה הפתוחה על שיתוף הפעולה בהכנת נוסחו העברי של המאמר,

ששימש בסיס למאמרו העברי של אנגל בקובץ זה, למתרגמת אורית פרידלנד, ולפרופ' דוד אנגל שניאות להצעה להעמיד את מאמרו לדיון, תמך ברעיון ואף כתב דברי תגובה. תודה מיוחדת לפרופ' משה רוסמן, שבהיותו חבר מערכת 'ציון' יזם את הרעיון להוציא לאור אסופת מחקרים בתגובה למאמר. הוא פנה אלינו בהצעה לערוך את הכרך המיוחד וליווה אותנו בעצות מחכימות ומועילות. תודה גם לאנשי כתב העת 'ציון' ומרכז זלמן שזר: לחברי מערכת 'ציון' שתמכו בהקדשת כרך של כתב העת לנושא ה'אנטישמיות' וליוו אותנו מתחילתו ועד סופו: פרופ' נדב נאמן, פרופ' ורד נעם, פרופ' שמואל פיינר ופרופ' מרים פרנקל, וכן לפרופ' מיכאל טוך, חבר המערכת בשעת אישור הכרך; ליחזקאל חובב שהפיק את הכרך במקצועיות ובמסירות לאורך כל הדרך; ולמנכ"לית מרכז זלמן שזר מיכל נקר, לרן מילון מנהל תחום התוכן ולמנהלת ההוצאה לאור של המרכז חיה פז כהן, שיזמו את שיתוף הפעולה בין החברה ההיסטורית הישראלית למרכז זלמן שזר בהוצאתו של הכרך לאור.

אנחנו גם מודים למחברי המאמרים השונים על שיתוף הפעולה במהלך כל שלבי הכתיבה, אישור המאמרים והעריכה. תודה לסדרית אירית נחום על העבודה המקצועית, ולטניה שרם על עריכת המפתח לכרך. דורון מגן השקיע מניסיונו העשיר בתרגום שלושת המאמרים שנכתבו במקור בשפה האנגלית – מאמריהם של סוזנה השל, שטפני שילר-שפרינגורום ודיוויד פלדמן – ועמלו הרב אפשר לנו להרחיב את מגוון הגישות בכרך. ברצוננו גם להודות למוסדות השונים שתמכו בפרסום הספר, ובכללם המכון לחקר האנטישמיות והגזענות בימינו ע"ש סטפן רוט באוניברסיטת תל אביב, והמכון לחקר היחסים בין יהודים נוצרים ומוסלמים באוניברסיטה הפתוחה. אנו מקדישים את הכרך לבנות זוגנו נעה ושושנה.

the Greco-Roman era as well as the Byzantine and medieval periods. The next cluster of articles consists of five historical case studies that concentrate on eighteenth-century Germany, interwar Poland and twentieth-century America as well as two contributions that examine developments in the United Kingdom. Focusing on the Holocaust and its memory, the penultimate set of articles includes three essays from a variety of perspectives. The final section comprises three articles that respond more directly to Engel's essay. The volume concludes with a response by Engel to many of the criticisms and questions raised by the different contributors to the volume.

Antisemitism has long led a double life as both a historical concept and the topic of emotionally-charged public debates. As this and related tensions between the academic and the public realms show little sign of fading in the near future, scholars, students and other readers are encouraged to use this volume as an opportunity to think about and through these and associated questions regarding the study of antisemitism and its implications for our histories, lives, and futures.

advantages and disadvantages of comparing antisemitism with other forms of prejudice and racism. In addition to these points, this article also addresses the “new antisemitism” and the critical role that public debates regarding the State of Israel, some of its policies, and, at times, its very existence, play in the study of antisemitism. The turn to current affairs is connected to the fifth and last point of contention: disputes in both the scholarly and the political realms about whether or not there is a particular strain of “Islamic antisemitism.”² Alongside these key questions, this essay also discusses two additional issues that weigh heavily upon the state of the field: the ongoing intersection of, and interference between, contemporary political debates about antisemitism and its academic study, and the range and depth of emotions that scholarly research and debates regarding antisemitism often evoke.

Taken together, these points underscore the extent to which the current study of antisemitism is anything but academic. Repeatedly, scholars, students, and observers of anti-Jewish prejudices and actions find themselves at a strange, although certainly not unprecedented, intersection of contemporary concerns and related pressures, on the one hand, and the pursuit of knowledge, discovery and creativity, on the other.

Divided into six different sections, the twenty-two contributions to this volume address these and other issues from a variety of scholarly and methodological perspectives. In addition to this essay, the introductory section includes David Engel’s thought-provoking article about the very uses and periodic abuses of the term “antisemitism.” The Hebrew translation of Engel’s essay serves as the inspiration for the present volume and the wide range of engaging responses that it elicited. The next set of articles is made up of four chapters that examine these and related questions from a range of theoretical and methodological perspectives. Designed to re-evaluate the hypothesis regarding the *longue durée* of antisemitism, the following group of essays is composed of four contributions focusing on developments in

2 For a recent overview of these debates, see Daniel J. Schroeter, “‘Islamic Anti-Semitism’ in Historical Discourse,” *The American Historical Review*, 123, 4 (2018), pp. 1172–1189.

INTRODUCTION

ANTISEMITISM: ON THE DIALECTICAL RELATIONSHIP BETWEEN A HISTORICAL CONCEPT AND CONTEMPORARY DEBATES

by Scott Ury and Guy Miron

Can the term “antisemitism” accurately describe a wide array of historical events and developments, ranging from relations between Jews and Christians in late antiquity to religious disputations and blood libels in the medieval and early modern periods to the advent of modern political ideologies and movements that first opposed the Jews’ emancipation and, later, their very existence? What about post-World War II phenomena including social prejudice and discrimination as well as heated debates regarding the State of Israel? Can one concept truly describe these and many other historical, political, psychological, and sociological phenomena accurately? Or does the widespread use of the term “antisemitism” ultimately render it an empty vessel, leaving it open to manipulation and politicization? Lastly, how does the underlying tension between the public discourse on antisemitism and its role as the topic of scholarly research impact and shape this particular field of study?

Designed to introduce readers to the current state of the field as well as the different essays that together compose this special volume of *Zion*, this article examines five main points of contention and two important issues that are central to the study of antisemitism today.¹ In addition to questions regarding the *longue durée* of antisemitism, this essay also addresses the impact of the events of World War II and the Holocaust on the conceptualization and study of antisemitism. Another key point raised in the article is the ostensible uniqueness of antisemitism as well as accompanying discussions about the inherent

¹ See also Jonathan Judaken, “Introduction,” *The American Historical Review*, 123, 4 (2018): 1122–1138.

- 245 Eli Lederhendler: Does the Term “Antisemitism” Still Hold Theoretical Value for Historians? Perspectives from the American Case
- 265 Arie M. Dubnov: “Fog in Channel – Continent Cut Off”? Some Remarks on Antisemitism, Pride, and Prejudice in Britain, 1830–1982
- 295 David Feldman: Antisemitism and Islamophobia

Part IV: The Holocaust and the Study of Antisemitism

- 311 Havi Dreifuss: In Favor of the Conceptual Category of Antisemitism in Holocaust Studies
- 325 Amos Goldberg and Raz Segal: “Antisemitism” as a Question in Holocaust Research: A Response to David Engel
- 345 Karma Ben Johanan: Is Christian Antisemitism Possible? A History of an Intra-Catholic Debate (1965–2000)

Part V: Antisemitism: A Useful Concept of Historical Analysis?

- 363 David Berger: Metamorphoses of the Concept “Antisemitism”: A Response to David Engel’s Article
- 375 Maurice Kriegel: Words and Things: On the Rise of the Antisemitic Movements and the History of the Term “Antisemitism,” 1879–1894
- 391 Dan Michman: The Use of “Antisemitism” as a Research Category: A Response to David Engel
- 409 David Engel: Response
- 427 Index
- 442 List of Contributors
- VII Scott Ury and Guy Miron: Introduction
- XI English Summaries

CONTENTS

- 7 Scott Ury and Guy Miron: Antisemitism: On the Dialectical Relationship Between a Historical Concept and Contemporary Debates
- 31 David Engel: On the Evolution of the Concept “Antisemitism” and Its Use as an Aggregate Category

Part I: Antisemitism and Historiography: Theoretical Perspectives

- 59 Amos Morris-Reich: History and Noise
- 73 Susannah Heschel: Toward an Erotohistoriography: The Sensory and Emotional Dimensions of Antisemitism
- 95 Stefanie Schüler-Springorum: Toward Entanglement
- 107 Aviad Moreno: *Hisul, ‘Akira, Hagira*: The Semantics of Jewish Migration from Arab Countries in Israel’s Academic and Popular Discourses

Part II: Anti-Judaism in the Pre-Modern Era: “The Longest Hatred”?

- 129 Yair Furstenberg: Was There a “Period of Persecution”? Changing Images of Religious Persecution in Rabbinic Literature
- 151 Adi Ophir and Ishay Rosen-Zvi: Separatism, Judeophobia, and the Birth of the Goy: On Chickens and Eggs
- 177 Youval Rotman: Antisemitism *à la Byzantine*: Jews, Muslims, and Iconoclasts as Religious Rivals in Byzantium
- 195 Tzafrir Barzilay: The Term “Antisemitism” as a Category for the Study of the History of Jews in the Middle Ages

Part III: Relations between Jews and Non-Jews in the Modern Era

- 211 Ofri Ilany: Feverish Preference: Philosemitism and Its Critiques
- 225 Gershon Bacon: Cautious Use of the Term “Antisemitism” for Lack of an Alternative: Interwar Poland as a Case Study

ZION

A QUARTERLY FOR RESEARCH IN JEWISH HISTORY

VOLUME LXXXV • 1-4 • 2020

Editors:

SHMUEL FEINER, MIRIAM FRENKEL, NADAV NA'AMAN, VERED NOAM

Editorial Secretary:

YEHEZKEL HOVAV

Antisemitism

Historical Concept, Public Discourse

Guest Editors

SCOTT URY AND GUY MIRON

THE HISTORICAL SOCIETY OF ISRAEL
JERUSALEM

THE ZALMAN SHAZAR CENTER
JERUSALEM